

časopis

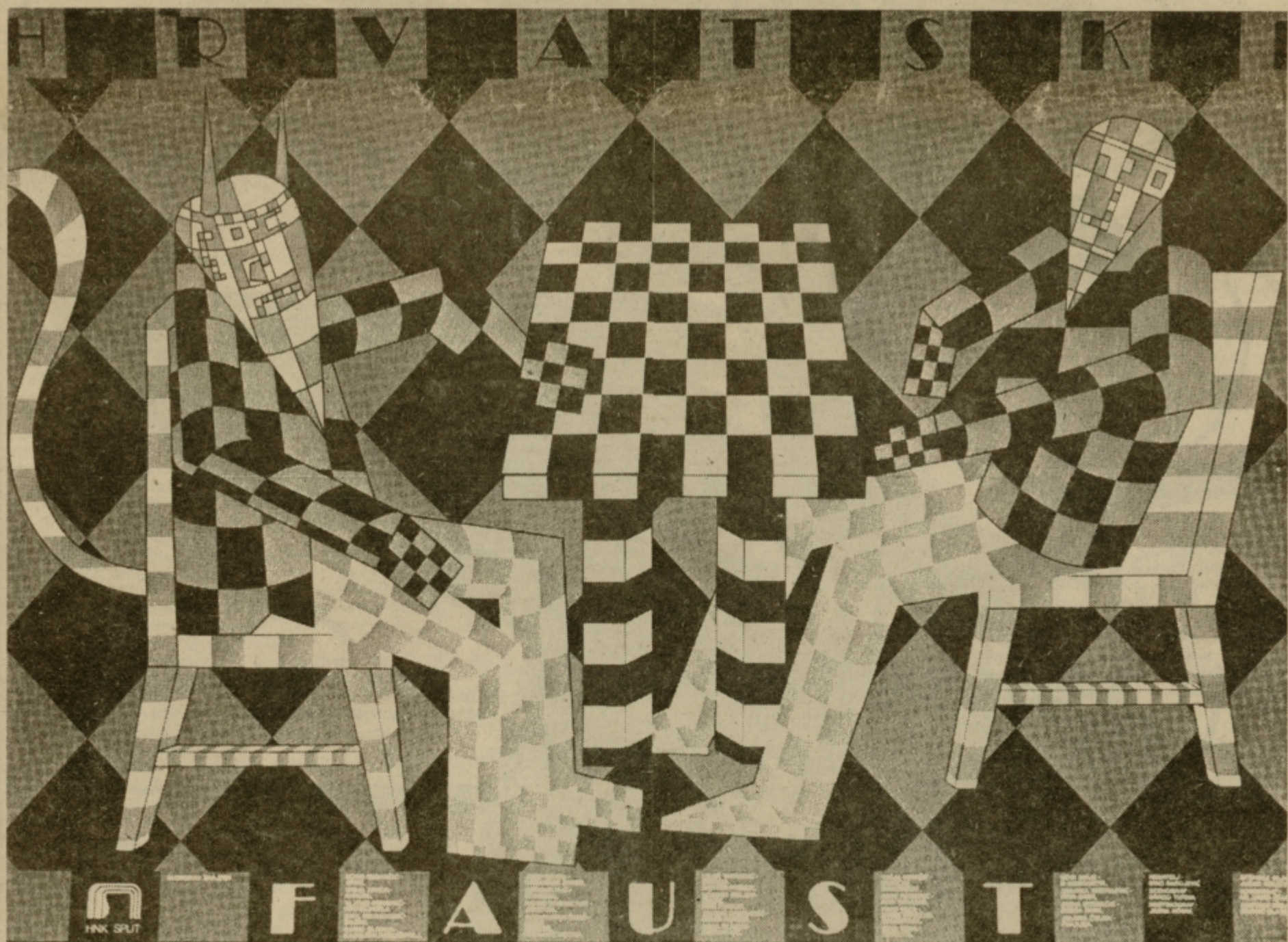
za

kritiko

znanosti

Kazalo

- 3 Christof Šubik / Bertolt Brecht filozof novega tipa
- 7 Vlasta Jalušič / Nekaj dilem k analizi sodobnega kapitalizma
- 10 Shaund Hargreaves Heap / Svetovna kriza profitnosti v sedemdesetih letih (II)
- 12 Johannes Berger, Lore Weber-Voigt / Neformalni sektor in alternativa ekonomija (II)
- 15 Milan Balažič / H kritiki reprezentantov t. i. jugoslovanske zunanje politike (III)
- 18 Theodor W. Adorno / Sociologija in empirično raziskovanje
- 21 Alternative Criminology Journal / Primeri prekrškov...
- 23 Pavle Zgaga / Brave New Year
- 23 Slavko Gaber / Z letom 1984 še korak bliže krasnemu novemu svetu
- 24 Staško Južnič / Pismo bralca / Izkušnje nekega uspeha po Bavčarju

66/1984

UDK 3

V Cankarjevem domu v Ljubljani so zaprli razstavo plakatov za predstave Hrvatskog narodnog kazališta iz Splita, avtorja Borisa Bućana (1947). Časopis za kritiko znanosti podaljšuje to pomembno razstavo.

Plakati Borisa Bućana niso pomembni samo zaradi svojega formata (210 cm x 200 cm), temveč predvsem zaradi svoje miselne dimenzije, ki jo prinašajo v medij gledališkega plakata. RN

DUŠAN JOVANOVIĆ

VOJNA TAJNA

29. SPLITSKO LJETO ● HRVATSKO NARODNO KAZALIŠTE SPLIT

STUDENTSKI KULTURNI CENTAR BEOGRAD/RADNA ZAJEDNICA
CENTAR ZA KULTURNU DJELATNOST ZAGREB

VOJNA TAJNA

REDATELJI I SCENOGRAFI LJUBIŠA RISTIĆ
KOREOGRAF I POMOĆNIK REDATELJA NADA KOKOTOVIĆ
SCENSKA GLAZBA DAVOR ROCCO KOSTIMOZER DORIS KRISTIĆ
INGE APPELT, LJILJANA BLAGOJEVIĆ
SVETOZAR CVETKOVIĆ, DAMJANA ČERNE, DARA DZOKIĆ
RADA ĐURIČIN, JOSIP GENDA, NIKO GORŠIĆ, OLGA KACIJAN
MIRJANA KARANOVIĆ, SONJA KNEŽEVIĆ, SAVA KOMNENIĆ
ZDRAVKA KRSTULOVIĆ, BRANISLAV LEČIĆ, PERICA MARTINOVIĆ
LIVIA PANDUR, PREDRAG PETROVIĆ, RADKO POLIĆ, DRAGICA
POTOČNJAK, NADA ROCCO, RANKO TIHOMIROVIĆ, ZORAN VULETIĆ

BERTOLT BRECHT

filozof novega tipa

Christof Šubik

Ha! Ha! Ha! so se smejale Sokratove stranke
Toda ob enem izmed treh Hajev
se je zamislil.

Bertolt Brecht¹

Filozof: kako skromna kreatura, če dejansko ostane
zvest svojemu imenu! – to ne označuje »prijatelja mo-
drosti«, oprostimo staremu filologu! temveč samo »ne-
koga, ki ima rad modre može«.

Če Vi torej želite, da bi imeli filozofe, v grškem smislu
in razumevanju besede, pridite na plan s svojimi »mo-
drimi možmi«! Toda, zdi se mi, prijatelji moji, da
slednjič le bolj ljubim ne-modre može, kot pa modre,
če postavimo, da takšni sploh so? In morda se skriva v
tem, prav v trem več modrosti? Kako? Ali naj bi bili
celo modreci samo – pogledani od blizu, vse kaj drugega
kot »filozofi«? Morda »filozofi«? Prijatelji norosti, pri-
jetna družba za godce in trapasto ljudstvo? vendar pa ne
– za sebe? –

Friedrich Nietzsche^{1a}

Uvod

Filozof novega tipa
(Navodilo za uporabo):

»Kaj storite«, so vprašali gospoda K., »če ljubite kakš-
nega človeka?« »Napravim si osnutek zanj«, je dejal
gospod K., »in skrbim, da bi mu bil podoben.« »Kdo?
Osnutek?« »Ne«, je dejal gospod K. »Človek.«²

**1. teza: O Brechtu kot pesniku in piscu komadov ne
moremo povedati ničesar bistveno novega več.**

Vsekakor smo z objavo njegovih pisem, ki so tako
slednjič vendar dostopna, izvedeli še več podrobnosti o
njegovih zvezah, literarnih in gledaliških načrtih in ho-
tenjih etc. Toda literarne vode že Arbeitsjournal in
dnevnik in zapiski niso kaj dosti vznemirili. Raziskave
potekajo zdaj solidno in ukvarjanje z Brechtom je
postalo domena marljivih mravelj, ki opravljajo neko-
ristno, pa vendar zaslužno težaško delo, in se lotevajo
stoletnega projekta kritične celostne izdaje, po možno-
sti po vzoru kakšne nacionalne izdaje, kakršna je weimarska
obeh nemških klasikov.

2. teza: Filozofa Brechta je potrebno šele odkriti.

To je tukaj temeljna teza in upam, da jo bom v delu
uspel utemeljiti, namreč: da je pravi impetus Brechtovih
del nekaj filozofskega in da predstavljata za Brechta
literatura oz. gledališče sredstvo za filozofiranje in kot
celota nista imela samosvojega smotra.

Da se bomo pravilno razumeli: ne nameravam izigrati
avtorja teoretskih spisov – ki se vendar v večini ukvar-
jajo s teorijo gledališča, literaturo in estetiko – proti
piscu komadov in liriku, pripovedniku in romanopiscu,
zaradi golega veselja do paradoksov in z namenom, da
bi izstopal z originalnostjo.

Zgolj predlagam, da bi slednjič usmerili pozornost na
filozofa Brechta in tako razvili nov pogled tudi na
pesnika in pisca komadov, ki omogoča – morda na
presenetljiv način – pogled na Brechtova dela kot ce-
loto, namesto prepira o fazah in prelomih (kar pa ne
izključuje, da ga uporabljamo po kamnoseško: vsakdo si
vzame, kar potrebuje...)

**3. teza: Brechta moramo obravnavati kot filozofa no-
vega tipa.**

To sem formuliral previdno: da predstavljata literatura
oz. gledališče za Brechta sredstvo za filozofiranje in
dejansko moramo šele ugotoviti in natančneje oprede-
liti, o kakšni vrsti filozofiranja lahko tukaj, tj., pri
Brechtu, govorimo, kajti jasno je, da moramo s tem
razumeti nekaj drugega kot običajno šolsko filozofijo.
Nekaj tako drugačnega, da raziskave o Brechtu tega
dolgo niso prav opazile.

Nepotrebno bi bilo razpravljanje, da Brecht ni akadem-

ski filozof, graditelj sistema, nikakršen teoretik spoz-
nave ali znanosti. Da je imel filozofske interese, že do
zdaj ni ušlo raziskavam o Brechtu.³ Med prvimi in
(zame) plodno se je raziskovanja Brechtovega razmerja
do filozofije lotil Manfred Riedel v sestavku iz leta
1971. (Predtem smo imeli komentarje Walterja Benja-
mina in sestavek Ernsta Blocha o Brechtu: **Leninist
odra**⁴, seveda so filozofske zadeve obravnavali tu in tam
v sporu o političnem pesniku Brechtu – tako Hannah
Arendt.) Manfred Riedel je v tem sestavku (**Brecht und
die Philosophie**⁴) skušal tudi določiti za Brechta specifi-
čen pojem filozofije. Zapisal je, »da nosi filozofsko
držo, ki je lastna piscu komadov Brechtu, takšen pojem
filozofije, ki uveljavlja proti njegovi moderni deforma-
ciji klasičen koncept modreca in modrosti«. To je teza,
ki zasluži razpravo, zato je potrebno preveriti njeno
upravičenost. Sam Riedel se izogne temu, da bi Brechta
do konca sprejel kot filozofa, ko mu potrdi, da »je s
perspektive pisca komadov prišel do originalnih in toč-
nih spoznanj« se pa ne vpraša o filozofski povezanosti
celote Brechtovega opusa. Ob tem vidi, »da je Brecht
artikuliral problematiko, ki je danes v središču filozof-
skih razprav (problematiko intelektualcev)«. Sestavek
žal ni imel, kolikor lahko sam presojam, nobenega
pravega vpliva na filozofsko diskusijo. Medtem se je
Manfred Riedel lotil rehabilitiranja praktične filozofije
(v obsežnih zbornikih).

Bodimo še naprej pozorni na njegov predlog, da mo-
ramo gledati na Brechtovo filozofijo kot na klasičen
koncept modreca in modrosti. To bi bilo, glede na
prejšnjo tezo, zgolj negativno potrdilo: Ali je torej
Brecht filozof (zelo) starega tipa, tipa, ki je utonil v
pozabo in se ga je Brecht znova oprijel – in torej ne
novega tipa?

1. medvprašanje: Kaj je filozof novega tipa?

V znameniti **11. tezi ad Feuerbach** (komaj si jo še upam
navesti) pravi Karl Marx: »Filozofi so svet samo ra-
zlično interpretirali, gre pa za to, da ga spremenimo.«
Neki gospod K. bi zdaj lahko vprašal: »Koga? Svet?« in
dopustil gospodu Marxu odgovoriti: »Ne. Filozofe. Ali
še bolje: Oboje!«⁵

Marksistična tradicija je to (verjetno prav nič nak-
ljučno) dvopomenskost spregledala, se vrgla na spremi-
njanje sveta in pustila filozofe nedotaknjene. Zato so še
danes takšni kot nekoč (kdor ne verjame, da je Marx
mislil na oboje, naj si nekoč v miru prebere tretjo tezo).
Modrec, Mislec, gospod Keuner, filozof v **Kupovanju
medenine**, Azdak, Me-ti (da navedemo samo nekatere
od Brechtovih figur) so nastali v času, ko je Brecht že
prešel k marksizmu, razumel sebe kot marksista; nje-
govo »uveljavljanje klasičnega koncepta modreca in

modrosti« ni moglo pomeniti samo preproste vrnitve k
starim modrecem (da se izognemo nesporazumom: tega
Manfred Riedel ni zatrdil, podrobno opozarja tudi na
nove poteze Brechtovega modreca). Nemožnost vrnitve
je Brecht formuliral na zelo prominentnem mestu, ho-
čem reči – v eni od najbolj znamenitih pesmi:

Tudi moder bi bil rad.

V starih knjigah je zapisano, kaj je modro:

Umakniti se iz preprirov sveta in prebiti

Kratek čas brez strahu

Tudi brez nasilja

Zlo z dobrim povrniti.

Pozabiti svoje želje, namesto izpolnjevati

Velja za modro.

Vsega tega ne morem:

*Res, v mračnih časih živim!*⁵

Za Brechta ni osebna odločitev, da privzame držo mo-
dreca, temveč gre za zgodovinsko zavest, spoznanje, ki
mu dopušča govorjenje o mračnih časih, ki onemogo-
čajo, da bi bili modri, kakor »je zapisano v starih
knjigah«. Lahko, da je bil modrec v klasičnem smislu
vzorec za filozofa novega tipa, toda samo pogojno,
heglovsko povedano: »ohranjen-z-odpravo«.

Začasen odgovor na naše medvprašanje nam morda
lahko ponudi sam Brecht (slednjič ne moremo vsega
razložiti že v uvodu):

O načinu filozofiranja

»Če sem naredil iz pisanja in uprizarjanja komadov
obliko filozofiranja (sic!), ne da bi se oziral, kaj bi lahko
drugi s tem razumeli, potem moram zdaj določiti tudi to
filozofiranje na svojstven način, kajti v našem času in že
dolgo pomeni filozofija nekaj povsem dolgoročnega, na
kar sam sploh ne mislim.

Že po naravi nimam nobenih sposobnosti za metafiziko;
za mene je španska vas, kaj vse si lahko mislimo in kako
se med seboj prenašajo posamezni pojmi. Tako se sam
držim predvsem takšnega načina filozofiranja, ki ga
najdemo pri nižjem ljudstvu, torej tega, na kar mislijo
ljudje, ko pravijo: »Pojd k tistemu po nasvet, on je
filozof!« ali: »Tisti je ravnal kot pristen filozof!«. In eno
samo razlikovanje bi rad opravil. Če ljudstvo nekemu
pripíše filozofsko držo, gre skoraj zmeraj za sposobnost
vzdržati-pri-nečem.

V boju s pestmi razločujemo borce, ki dobro spreje-
majo, in borce, ki dobro dajejo, tj., borce, ki precej
vzdržijo, in borce, ki dobro udarijo, in ljudstvo razume s
filozofom v tem smislu tiste, ki jemljejo; kar je posledica
njihovega položaja. Sam pa hočem s filozofiranjem
razumeti tako umetnost jemanja kot dajanja v boju,
sicer pa se strinjam z ljudstvom, kot sem dejal, kaj naj
pomeni filozofiranje.«⁶

Za kaj gre pri poizkusu, da bi opisali Brechta kot
filozofa novega tipa, kot tukaj predlagam, je on sam
(Brecht) zapustil že povsem dobro izdelano (izdajatelj
Werkausgabe⁶), ki so s svojimi edicijskimi načeli
krepko prispevali k temu, da je bil spačen pogled na
teoretika Brechta – tako s pogosto nasilno delitvijo
tekstov na naslove zvezkov, ki so jih sami izbrali –, so ta
tekst odkrito postavili pod naslov poglavja: Der Philo-
soph im Theater), toda nihče ni hotel tega vzeti zares.^{6a}

Zapomnimo si: za Brechta je pisanje komadov in upri-
zarjanje komadov običajna oblika filozofiranja. To je
nekaj novega. Za Hegla je bilo mišljenje najvažnejša
običajna oblika filozofiranja. In kot je izrecno zahteval,
mora biti misleči ob vid in sluh – od zrenja in predstavl-
ljanja je potrebno iti naprej k pojmu – in njegova
dejavnost je mišljenje (Ta hip je zame prenaporno
iskanje ustrezne navedbe v nürnberški propedeutiki –
ali pa je to morda v gimnazijskem govoru –, toda v
glavnem je tako nekako.). In upam, da razumete, na kaj
mislim z: v tem je razlika. Uporaba gledališča za filozo-
firanje je potrebna šele ali mogoča, če gre za kaj več kot
le za filozofiranje (odkimavanje in nejevoljno mrmra-
nje glav hegeljancev: mišljenje vendar vsebuje oboje:
jaz in dejavnost, je spontano dejanje le-te etc., etc.),
povejmo to bolj nevtrarno, če ne gre samo za mišljenje.

NEKAJ DILEM

k analizi sodobnega kapitalizma

Vlasta Jalušič

Najpogostejša rešitev dileme – kako opredeliti medij in najnovejše mehanizme kapitalnega učinkovanja – je še vedno njegova »vstavitev« v »razvojne faze«, stadije razvoja, kjer vprična faza ponavadi obvelja kot »najvišja«, »zadnja«, »pozna«. Kot temeljno »merilo« za razdelitev kapitalizma na faze se večinoma postavi t. i. »stopnja razvoja produktivnih sil«, stopnja podružbljenosti le-teh, definicije pa se izvršujejo prvenstveno na zunanjih manifestacijah zakonitosti kapitalnega razvoja in tako rezultirajo zgolj v opisovanje nekaterih otipljivih pojavov, procesov. To velja tako za že »klasično« delitev na »konkurenčni«, »monopolni« in »državnomopolistični« kapitalizem kot n. pr. za delitev na »zgodnji« kapitalizem, »klasični imperializem« ter »pozni« kapitalizem¹, pa tudi za Leninovo definicijo imperializma je zelo relevantna ocena Ch. Palloixa, da je dal bolj »opisne definicije imperializma kot pa pojmovne, ker se ne nanašajo na ekonomsko naravo imperializma – (na-)protislovja kapitalističnega načina produkcije – temveč na njegove mehanizme«².

Skozi razdelitve kapitalizma na faze se zrcali tudi razmerje do vprašanja učinkovanja ali neučinkovanja temeljnih zakonitosti funkcioniranja kapitalne ekonomije – ali so ti zakoni, kolikor jih je mogoče izpeljati iz osnovnega zakona vrednosti – še vedno v veljavi, ali še zmeraj učinkujejo ali pa je na njihovo mesto stopila neka nova logika, ki daje kapitalnemu načinu produkcije bistveno drugačen pečat. V neki drugi obliki se to vprašanje, čeprav pomeni isto, kaže v polemiki o »veljavnosti« Marxove kritike politične ekonomije, o njenem »večjem« ali »manjšem« pomenu za analizo sodobnega kapitalizma in v poskusih »dopolnjevanja«, »popravljanja« ali oblikovanja »bolj celovitih teorij«, kot jo je izdelal Marx³.

Obravnava Marxa kot teoretika »konkurenčnega kapitalizma« običajno vodi v trditve o sodobni neveljavnosti temeljnih zakonov kapitalističnega načina produkcije – kajti ob predpostavki, da Marx analizira zgolj »konkurenčni kapitalizem«, zakon vrednosti v današnjih razmerah več ne učinkuje, konkurenca izginja, cena je zgolj subjektivna določitev, povprečna profita mera se ne oblikuje več, niti tendenčno ne pada več... itd. V zadnji konsekvenci njegova analiza ni več uporabna, ker ne more zajeti tendenc monopolizacije, posebej pa ne mednarodnih implikacij izvoza kapitala. Ob takih tezah se vsekakor ni mogoče zgolj ironično nasmehnuti, kajti na drugi strani je očitno, da se temeljni gibalni zakoni kapitalnega načina podružbljanja ne morejo prebijati na isti način, kot v prejšnjem stoletju, marveč VSAJ v nekaterih drugih oblikah.

Tu se bomo omejili na dve temeljni vprašanji: na nacionalni kapitalizem v razmerju do svetovne dominacije kapitalnega načina produkcije; ter na razmerje eksploatacije kot razrednega in/ali internacionalnega razmerja.

1. Nacionalni kapitalizem ali svetovna dominacija kapitalnega načina produkcije

Omenjena »klasična« razdelitev kapitalizma na »faze«, tista na konkurenčni, monopolni in državnomopolistični, se zdi, kot da je samoumevna in kot da »priznava« realnost svetovnih razmerij kapitalizma. Dejansko se nahaja trdno znotraj trditve, da je temeljni in edini kapitalski medij še zmeraj nacija, država. V svoji

naravnosti meri na učinke t. i. razvoja produktivnih sil, na njihovo podružbljanje, ki prihaja v vse hujše protislovje s produktivskimi odnosi, ker ustvarja tako rekoč »preddverje« socializma (Lenin). Internacionalizacija ekonomskih odnosov (bolje rečeno – internacionalizacija kapitala, kapital-odnosa) pomeni za to tezo linearni podaljšek notranjih »nacionalnih« ekonomskih odnosov, kar implicira usmeritev k pojmu nacionalne države, nacionalne ekonomije na sebi, zgolj v zvezi z »nacionalnimi« produktivnimi silami. Internacionalizacija kapitala je subsumirana pod izvoz kapitala (po možnosti nevtralnemu razumljen). Ekonomija kot taka je edino revolucionarna potencia, nujnost propada kapitalizma je v njegovih golih ekonomskih protislovjih, razredni boj ne predstavlja meje kapitalne akumulacije – razvoj produktivnih sil je razvoj stvari; hkrati je absolutizirana vloga države kot pozitivnega, prejkone revolucionarnega mehanizma omejevanja kapital-odnosa, pri čemer je zanemarjena prav njena iz obdobja New Deal in obdobja fašistične preroditve kapitalizma izišla vloga v širjenju »meje« absorpcije kapitala in »realizacije« presežka.

Seveda je to le dosledno izveden »model« državnomopolističnega kapitalizma, ki je nastal predvsem v vrstah teoretikov graditve socializma v eni državi, ali graditve socializma v enem sistemu, kjer so konsekvence teze o državnomopolističnem kapitalizmu jasno razvidne, toda vendarle so nastavki za podobno izpeljavo vsebovani tudi v tistih modelih državno-monopolističnega kapitalizma, ki se zadržujejo prvenstveno na pojavnih ravni in sklepajo na kvalitativne spremembe na temelju zunanjih manifestacij. (Prim. Baran in Sweezy, P. Boccara, tudi Lenin). Relacija nacionalno-internationalno v smislu odnosov med mednarodnimi monopoli (Lenin v Imperializmu govori o »mednarodni zvezi monopolov«) ter državo se lahko tako poenostavljeno prezentira in mednarodni monopoli nastopijo kot absolutni eksponenti nekega državno-monopolističnega kapitalizma. »Odmev« na to je artikulacija mednarodnih monopolov kot neke popolnoma osamosvojenе mednarodne strukture, ki vse bolj izpodiriva nacionalno državo kot temeljno enoto mednarodnega gospodarskega sistema.

Dilema nacionalno-internationalno skozi tako prizmo rezultira v antinomijo, kjer se eni odločajo za eno, drugi za drugo stran nasprotja kot primarno. V tem smislu je mogoče zastaviti tudi vprašanje – ali obstoje mednarodni ekonomski odnosi ali pa je treba kot primarno stvarnost pripoznati svetovno gospodarstvo. Nekateri Marxu (Rosi Luxemburg, nato pa še Leninu) očitajo, da tendence k mondializaciji kapitalizma ni dojel v vsej njeni posledični povezavi, da je ostal »teoretik mednarodne menjave«, ker bi naj upošteval samo svetovni trg (zunanjost trgovino) in njegov vpliv na posamična nacionalna gospodarstva, torej samo internacionalno menjavo, ne pa t. i. internacionalizacije produkcije. S tem naj bi bil pojem kapitala zreduciran na tržišče, na konzumpcijo. C. A. Michalet Marxu sicer »priznava«, da nakaže, da mora združevanje gospodarsko nerazvite periferije s svetovnim trgom voditi k osiromašenju periferije. »Toda način obstoja odnosov med neenako razvitimi gospodarstvi ne temelji v direktni eksploataciji dela. Ta način leži v prenosu enega dela presežne vrednosti, ki je že oblikovan v gospodarstvih, ki mu ekonomska narava ostane nedoločena. Pravzaprav izterjevanje enega dela viška ne pomeni, da so partnerji kapitalističnih gospodarstev pod dominacijo kapitalističnega načina produkcije«⁴. Eno je pri tem gotovo – namreč to, da Marx iz svojega časa ni mogel predvideti razsežnosti internacionalizacije, ki je bila v svoji začetni fazi najprej posredovana z menjavo. Hkrati pa je vendarle na več mestih v njegovem delu razvidno, da je poudarjal kozmopolitski značaj produkcije in konsumpcije, ki ju je oblikovala buržoazija, ki je »na veliko obžalovanje reakcionarjev industriji spodmaknila izpod nog nacionalna tla«⁵.

Če je pri njem v prvi vrsti poudarjena in delno analizirana vloga svetovnega trga⁶, potem je to iz razloga, ker sta bila v njegovem času prav svetovni trg in mednarodna menjava način prikazovanja internacionalizacije kapitalizma (oziroma njegove mondializacije). Hkrati je eksplicite analiziral efekt kapitalizma, ki je že v njegovem času nastajal tudi na mednarodnem nivoju: neenakomernost razvoja svetovnega kapitalizma, kot vzrok za to, da se na svetovnem trgu reproducirajo odnosi t. i. »neenake menjave«. Trditev, da Marx ostaja »veljaven« le kot »teoretik« določene faze v razvoju kapitalizma (v tem primeru – po C. A. Michaletu – zgolj »mednarodnega kapitalizma«), lahko nastane le kot posledica takega »selektivnega« branja Marxa, ki sprejema zgolj njegove dobesedne eksplicite o posamičnih problemih, ne uspe pa »prevesti« v svojo »sfero« (v »mednarodno«) razmišljanja tistih analiz, ki so prav tako relevantne, čeprav ne neposredno in očitno nanašajoče se zgolj nanjo, ker se nanašajo na LOGIKO funkcioniranja kapitala, ki je V BISTVU ena sama.

Formalna in realna podreditve kapitalu

Izredno pomembna konstatacija za vprašanje načina mondializacije kapitalizmu je v Kapitalu in predvsem v dolgo časa neobjavljenem 6. poglavju Kapitala⁷ izdelan pristop k načinu podrejanja dela Kapitalu. Marx razlikuje formalno in realno podreditve (subsumpcijo) dela pod kapital, kjer pomeni – poenostavljeno rečeno – formalna podreditve prisilno, zunanjo, »politično« posredovano poslušnost logiki kapitala, realna pa ponotranjeno, prostovoljno, ekonomsko (ne)posredovano poslušnost logiki kapitala, torej identifikacijo z njo. Obdobje kapitalizma, v katerem temeljne med-nacionalne kapital-odnose označujejo trgovinski odnosi, menjava blaga, to je obdobje kapitalizma, ko nastopa v razmerju kolonialnih metropol do sveta, ki še ni v njegovi neposredni oblasti, je mogoče označiti kot obdobje formalne podreditve tega »zunanjega« sveta centru kapitalističnega razvoja, ko do njega nastopa še surovo, si ga neposredno politično podreja, ko mu služi prvenstveno za surovinsko bazo in širjenje blagovnega trga. Tak odnos do »zunanjega« sveta je hkrati predpostavka njegovega kasnejšega razmerja, ki ga vzpostavi na nekem drugem nivoju – nekateri bi to razmerje imenovali neokolonialno razmerje – gre pa za vzpostavljanje kapitalističnega produkcijskega načina na svetovnem nivoju, ko kapitalna podrejenost postane realna in dominantna v svetu kot celoti. Lenin je omenjeno razliko in »točko« razlikovanja obeh obdobj kapitalizma označil takole: »Za stari kapitalizem z neomenjenim gospostvom svobodne konkurence je bil tipičen izvoz BLAGA, Za najnovejši kapitalizem (z gospostvom monopolov) je postal tipičen izvoz KAPITALA«⁸. Če si Leninovo temeljno oznako imperializma ogledamo v luči Marxovega razlikovanja načina ekspanzije kapitala izven danih mu meja, potem moramo hkrati s tem, da pripoznamo izvoz KAPITALA kot neko novo obliko med-nacionalnih kapitalskih odnosov, to novo obliko razumeti kot nastop realne podreditve teh odnosov kapitalu, kar pomeni, da v mednarodni sferi ekonomski odnosi ne tečejo več le formalno preko svetovnega trga kot mednarodna menjava blaga, temveč se vzpostavljajo mnogo globlje kot »pravi« kapital-odnos, ki zaobsega tako menjavo kot produkcijo in distribucijo. Izvoz kapitala, ki ga razumemo kot izvoz zgolj finančnega kapitala, stvari, torej kot nevtralnemu kategorijo, nam seveda ne more pojasniti mondializacije kapitalizma, kakršna se je izvršila predvsem po drugi svetovni vojni skozi nastanek transnacionalnih korporacij, temveč je treba ta izvoz dojeti v prvi vrsti (tudi) kot

SVETOVNA KRIZA PROFITNOSTI

v 70. letih: nekaj empiričnih podatkov

2. del

Shaun Hargreaves Heap

III. Naraščajoče kapital-output razmerje

Okvirna razlaga naraščajočega kapital-output razmerja, dokumentirana v II. oddelku, ki se nanaša na krizo profitonosti bo podana v tem oddelku. Razlaga je omejena v mnogih ozirih. Dotaknila se bo samo bistva, ker bi bilo nemogoče podati podrobno oceno izkušenj petih dežel na odmerjenem prostoru. Nadalje, tako kot prej, se ukvarja samo z empiričnimi dejstvi in upošteva neposredni vzrok. To pušča odprto zanimivo vprašanje, če je kapital-output razmerje lahko vzeto kot razumen empiričen nadomestek za Marxovo organsko sestavo kapitala; če je lahko pošten nadomestek, potem bi moralo biti očitno, da OECD študija zagotavlja pomembne dokaze za potrditev delovanja slavnega Marxovega zakona tendenčnega padanja profitne mere v tem obdobju. (13)

Temelj tukaj podane razlage za gibanje kapital-output razmerja je podmena, da je kapital-output razmerje funkcija učinkovitega dela do kapitalskega razmerja, kjer se kapital nanaša na cenovno vrednost strojev in podobnega in kjer se vsota učinkovitega dela lahko spremeni zaradi kateregakoli izmed treh vzrokov – spremembe v dejanski zaposlitvi delovne sile, spremembe v stopnji, v kateri je kupljena delovna sila spremenjena v realizirano in utelešeno delo v blagu in spremembe v učinkovitosti realizirane enote dela, ki jo povzročata napredek v produkcijski tehniki. Lahko vidimo, da učinkovitega dela do kapitalskega razmerja ne bi smeli zamenjevati z dejanskim delom do kapitalskega razmerja in v tej luči, skupaj s prejšnjimi svarili, bi morala biti podmena relativno neprotislovna. Navsezadnje je preprosto domnevati, da bo vsota outputa, proizvedenega na enoto kapitala, nedvoumno odvisna od vsote učinkovitega dela, uporabljenega za to enoto kapitala.

Zato je pričakovati, da bo kapital-output razmerje padalo (naraščalo kadarkoli učinkovito delo do kapitalskega razmerja raste) pada in bodo gibanja v tem razmerju odvisna od relativnih sprememb v vsoti učinkovitega dela in v vsoti kapitala. (14) Viri spremembe v vsoti učinkovitega dela so že bili omenjeni, spremembe v rasti kapitala pa se pojavljajo kot posledica akumulacije. V praksi viri ne morejo biti tako natančno ločeni, ker je akumulacija oboje – način za naraščanje založenega kapitala in način za uvajanje novih produkcijskih tehnik, ki vplivajo na učinkovitost dela. Vendar tabela 4 kaže, kako sta se dve pomembni determinanti sprememb v kapital-output razmerju, tempo akumulacije in rast dejanske delovne sile, spreminjali preko povojnega obdobja na industrijskem področju v glavnih industrijskih deželah. Tabela 4 tudi daje kapital-output razmerje v industriji za vsak cikel v vsaki industrijski deželi.

Če sodimo ta tempo akumulacije po razmerju investicije-output v industriji, potem je iz tabele jasno, da je bil tempo akumulacije v 50. letih in preko sredine 60. let v prvih treh ciklih značilno večji na Japonskem, v Italiji in Nemčiji kot v ZDA; vendar ni bilo dramatičnega učinka na kapital-output razmerje v teh, hitreje akumulativnih deželah. Tabela tudi nakazuje ključ, kako so bile te tri dežele sposobne ohraniti višjo stopnjo akumulacije, ne da bi kapital-output razmerje bistveno naraslo: na Japonskem, v Nemčiji in Italiji je bila mnogo večja rast industrijske delovne sile kot v ZDA. Razen tega pride verjetno v poštev tudi to, da so bile te tri dežele sposobne zvišati svojo učinkovito ponudbo dela po mnogo hitrejši stopnji skladno s hitrejšo rastjo založenega kapitala, ker so si bile sposobne sposoditi »nove« tehnike iz ZDA. Bistvo je, da je investicija

lahko metoda za uvajanje novih tehnik, ki neodvisno dvigajo učinkovitost dela, toda ne more jamčiti takih izboljšav. Možnost, ali investicija uvaja nove tehnike ali ne in stopnja, do katere to stori, sta odvisni od tega, če so nove tehnike na voljo. Torej je bila njihova razpoložljivost precej večja na Japonskem, v Italiji in Nemčiji kot v ZDA, ker so te dežele med tem obdobjem tehnološko precej zaostajale za ZDA in so si zmeraj lahko sposodile »nove« tehnike od ZDA; nasprotno si jih ZDA kot tehnološko najnaprednejše niso mogle sposoditi od nikogar in njihova sposobnost uvajanja novih tehnik je bila omejena glede na njihov dejanski razvoj.

Težko je ugotoviti, kakšen vpliv bi lahko imel boj za spremembo nakupljenega dela v realizirano delo na kapital-output razmerje v teh deželah, ker ne obstaja noben neodvisen kazalec stanja tega boja. Toda ker lahko različno izkušnjo teh štirih dežel razumno razložimo brez upoštevanja tega boja, se zdi verjetno, da ta boj ni imel pomembnega razlikovalnega vpliva. To ne velja za VB. Zelo težko bi razložili gibanje kapital-output razmerja v VB, kot je to storjeno za Japonsko, Nemčijo, Italijo in ZDA. VB je imela podobne tehnološke možnosti kot Japonska, Italija in Nemčija, tempo akumulacije in naraščanje dejanske delovne sile sta bila podobna kot v ZDA, a ne glede na to je kapital-output razmerje enakomerno naraščalo. Z drugimi besedami, dejansko delo je moralo padati v odnosu do kapitalskega razmerja v VB in ker je bil tempo akumulacije podoben tistemu v ZDA, je moral biti vir tega padca relativno počasnejša rast učinkovite delovne sile. Kakorkoli že, dejansko delovna sila je v VB rasla po podobni stopnji kot v ZDA in možnosti za tehnološke izboljšave so bile zagotovo boljše v VB. Tako si lahko relativno počasnejšo rast učinkovite delovne sile razložimo z različnim bojem delavcev v VB, ki je preprečil podobno spremembo nakupljenega dela v realizirano delo v VB glede na ZDA. In zares obstajajo različni dopolnilni evidenčni elementi, ki kažejo, da se je v VB v tem obdobju dogajalo nekaj povsem drugega. (16)

S četrtem ciklom na Japonskem in malo prej v Nemčiji med tretjim ciklom, so začeli izginjati pogoji, ki so v zgodnejšem obdobju oskrbovali hitrejšo stopnjo akumulacije; veliki presežki delavcev v kmetijstvu, ki so

zagotavljali naraščanje ponudbe delovne sile industriji, so izginjali; in možnosti za izjemen tehnološki napredek so se krčile, ko so te dežele dohitele ZDA. To krčenje je neposredna posledica zgodnejše hitreje akumulacije in izjemne tehnološke spremembe, kar je povzročilo precej večje stopnje rasti kot v ZDA; tudi izginjanje delovne sile je neposredna posledica zgodnejšega hitrega tempa akumulacije in je prikazano v tabeli 4 z upočasnitvijo rasti delovne sile v zadnjih 2 do 3 ciklih. Kot odgovor na to lahko v tabeli opazimo, da je tempo akumulacije tudi upadel. Toda iz tabele je jasno, da upočasnitev tempa akumulacije ni mogla izravnati počasnejše rasti učinkovite delovne sile, ker je v zadnjih 2 do 3 ciklih kapital-output razmerje začelo naraščati. Lahko bi trdili, da je bil tempo akumulacije v teh deželah dovolj znižan, da bi izravnal počasnejšo rast učinkovite ponudbe delovne sile zaradi izčrpanih zalog presežkov delovne sile in upadajoče razpoložljivosti »novih« tehnik. Toda to ni zadostovalo za izravnavo drugega faktorja, ki ovira rast ponudbe učinkovite delovne sile in ki ga predstavlja zaostreni boj za spremembo kupljenega dela v realizirano delo. Žal spet ni neodvisnega kazalca stanja tega boja, ki bi preizkusil to trditev. Toda obstaja indirektna evidenca, ki kaže, da ta argument, vsaj za 4. cikel, ne velja.

Če bi se ob teh razsežnostih okreplil razredni boj in povzročil rast kapital-output razmerja, potem bi bila očitna tudi upočasnitev stopnje rasti produktivnosti dela. Toda tabela 3 kaže, da je bila rast produktivnosti dela v teh deželah v četrtem ciklu pospešena, ne pa upočasnjena. (In res, razsodnejša empirična analiza skuša potrditi hipotezo pospešene rasti produktivnosti v poznih 60. letih. – Glej Cornwall 1977.) Če uporabljamo rast realnih mezd kot kazalec stanja razrednega boja na splošno, potem tabela 3 kaže (podobno) upočasnitev rasti v Nemčiji v poznih 60. letih. Peti cikel je za podkrepitev razlage razrednega boja bolj primeren zaradi upočasnitve rasti produktivnosti in sočasne pospešitve rasti realnih mezd na Japonskem. Toda upoštevati moramo, da bi upočasnitev rasti produktivnosti lahko prav tako dobro razložili z upočasnitvijo tehnološkega napredka v teh deželah zaradi »izenačenja« z ZDA. Napravimo povzetek razprave o Japonski in Nemčiji:

Tabela 4 – Tempo akumulacije, naraščanja delovne sile in kapital-output razmerja

	1. cikel 1951/52-55/56	2. cikel 1955/56-60/61	3. cikel 1960/61-65/66	4. cikel 1965/66-69/70	5. cikel 1969/70-73/74
Velika Britanija					
Investicije/output	11,5	12,8	13,1	12,9	5,1
Naraščanje zaposlenosti (letni %)	1,2	0,7	0,5	-0,9	-1,1
Output/kapital razmerje	ni ocene	62,4	58,6	54,9	49,1
Nemčija					
Investicije/output	13,5	15,0	16,7	15,2	ni ocene
Naraščanje zaposlenosti (letni %)	5,8	2,9	1,8	0,7	-0,6
Output/kapital razmerje	ni ocene	77,2	70,6	70,5	70,1
Japonska					
Investicije/output	22,1	31,7	35,2	27,7	22,5
Naraščanje zaposlenosti (letni %)	6,3	5,6	4,2	2,7	1,8
Output/kapital razmerje	ni ocene	70,9	72,2	70,2	62,2
Italija					
Investicije/output	17,6	19,7	18,9	14,1	16,8
Naraščanje zaposlenosti (letni %)	1,6	1,5	5,3	1,2	1,8
Output/kapital razmerje	ni ocene	44,5	45,8	46,0	(49,5)
ZDA					
Investicije/output	11,6	11,1	13,4	15,9	
Naraščanje zaposlenosti (letni %)	1,0	1,1	1,6	-0,2	
Output/kapital razmerje	ni ocene	145,1	154,1	134,5	

Viri: T. P. Hill, cit. delo, T. F. Cripps in R. J. Tarling, cit. delo, UN National Account Statistics, OECD, Labour Force

Opomba: Pazljivo je treba uporabljati zgornje podatke o kapital/outputu za primerjavo med deželami (gl. opomba k tabeli 2).

5. Podrobnosti o tem – glej Hill (1979).
 6. Podrobnost o VB – glej Walker (1974) in Griffin (1976), za ZDA glej Grose (1966) in drugje.
 7. Griffin (1976).
 8. Glej Bacon in Eltis (1974) in Griffin (1976).
 9. Posebno uporabno je vedeti, da do padca profitne mere ne prihaja samo zaradi rasti kapital-output razmerja, kajti obstaja evidenca, da so zmanjšani davki kompenzirali podajoči profitni delež pred obdavčenjem (King – 1975 in Nordhaus – 1974). Tako brez podatkov o kapital-output razmerju ne moremo biti prepričani, da je padajoči profitni delež pred obdavčitvijo preveden v padajoče profitne mere po obdavčevanju.
 10. Na industrijsko področje so se osredotočili oboji, tako ortodoksni teoretiki, npr. Kaldor (1966) in Cornwall (1977), kot tudi nekateri marksisti, ki ugotavljajo, da je storitveni sektor v različnih stopnjah napolnjen z neproduktivnim delom. Žal ni primernih podatkov o profitnih merah v storitvenem sektorju. Kjer obstajajo (za VB glej Bank of England Quarterly Bulletin, December 1976), se zdi, da je prišlo v 70. letih samo do marginalnega padca profitnosti. Od takrat dalje je prišlo do znatnega padca.
 11. Kot koristen povzetek glej Rowthorne (1976).
 12. Nedavni članek, ki je spoznal pomembnost teh sprememb relativne cene je Weiskopf (1979).
 13. Razlaga je tudi metodološko omejena. Ena izmed odločilnih implikacij Cambriškega spora o kapitalu je na splošno ta, da vrednostna cena kapitala ne more biti določena neodvisno od profitne mere. To pomeni, da je na splošno metodološki nesmisel govoriti, da je naraščajoče kapital-output razmerje odgovorno za padanje profitne mere. V določenih okoliščinah bi lahko vrednostna cena kapitala obstajala neodvisno od profitne mere in tako izražanje ima neki smisel. Razprava v tem oddelku izraža implicitno predpostavko, da so take okoliščine pomembne in glede na to zavzemajo premalo metodološkega prostora. Vendar bi lahko ocenili, da so bili tukaj obravnavani dejavniki veliko bolj splošno uporabljivi ker, celo če kapital ne more biti vrednoten neodvisno od profitne mere, spoznani dejavniki še vedno prispevajo k oblikovanju profitne mere, s tem da pomagajo določiti fizične podatke o produkciji in ti dalje postavljajo meje za možne vrednosti profitne mere. Opravičilo za takšno metodološko omenjeno podajanje argumenta je hevristično. Pregled spora sta podala Harcourt in Laing (1971). V tej posebni zvezi je uporaben tudi Hodgson (1974). Dejanska evidenca, preskrbljena z OECD študijo kaže, da se funkcijska funkcija vsake dežele, razen Italije, lepo obnaša v neoklasičnem smislu. Seveda obraten odnos med obema

- lahko izvira iz revavacije kapitala, toda žal ni podatkov o cenah produkcijskih sredstev za preverjanje te možnosti.
 14. V principu razprava predpostavlja, da od enega do drugega cikla ni spremembe v stopnji izkoriščenosti kapacitet. Padec v izkoriščenosti kapacitet tipično vodi, ob ostalih nespremenjenih pogojih, do rasti kapital-output razmerja. Stalno rast kapital-output razmerja bi lahko razložili s stalnim padcem ravni izkoriščenosti kapacitet. Ni dobre evidence o izkoriščenosti kapacitet za celotno povojno obdobje, toda kjer obstaja (glej Weiskopf 1979 in OECD Economic Outlook., December 1979), se zdi, da ni nikakršnega močnega temelja za domnevo, da je obstajal dolgoročen padec v izkoriščenosti kapacitet.
 15. Podatki o razmerju investicije-output za Italijo se nanašajo tudi na rudarsko, industrijsko, gradbeniško in elektro področje in ne samo na industrijsko področje. Podatki o kapital-output razmerju za peti cikel v Italiji pokrivajo samo polovico cikla, t.j. od 1970–1972.
 16. Glej Pratten (1976) kot napačen primer in poskusi razložiti razlike rasti s pomembnimi ekonomskimi spremembami, za katere je tipično, da ne razlagajo podatkov o skromni rasti v VB (za primer glej Cornwall (1977). Sargent (1979) razlaga naraščanje kapital-output razmerja v VB, ne da bi upošteval ta boj, kot prispevajoči dejavniki. To ni presenetljivo, ker Sargentova razprava upošteva samo VB, medtem ko empirični argument tega članka temelji na primerjavi med deželami in zato favorizira prispevno vlogo tega boja.
 17. Tukaj obstaja pomembno in zanimivo vprašanje v zvezi z različnimi okoliščinami, ki spremljajo padec tempa akumulacije v Italiji, Nemčiji in na Japonskem. Šli bi preko meja naše razprave o neposrednem vzroku: toda zdi se, da sta Japonska in Nemčija bližje ponazoritvi tradicionalne marksistične razlage akumulacije same kot vzroka rasti kapital-output razmerja, ki znižuje profitno mero in zadržuje akumulacijo, medtem ko se zdi, da Italija bolje prikazuje neoricardijanski model s padajočim profitnim deležem, ki vodi v padec profitne mere, kar zaustavlja akumulacijo.
 18. Ta poudarek na relativnih cenovnih spremembah sledi splošnejšemu poudarku tega dejavnika v podrobnejšem članku o ZDA, ki ga je napisal Weiskopf (1979).
 19. Za razpravljanje o neuspelem padcu cen primarnega blaga za toliko, kot bi lahko pričakovali od 1973/74 naprej, glej OECD Economic Outlook, December 1979. To je delna razprava, ki podčrtuje potrebo po nadaljnji raziskavi na tem področju.
 20. Bolj podrobna razprava o upočasnitvi rasti produk-

ktivnosti od 1973/74 naprej je podana v OECD Economic Outlook, December 1978.
 21. Seveda si je akumulacija opomogla mnogo prej v VB (1976): toda to je komajda presenetljivo, ker je zgodnejša evidenca pokazala, da je bila kriza profitnosti mnogo resnejša v tej deželi, kot v drugih.

Bibliografija

- Bacon, R. and Eltis, W. (1974), The Age of US and UK Machinery, NEDO Monograph 3.
 Cornwall, J. (1977), Modern Capitalism: its Transformation and Growth, Martin Robertson, Oxford.
 Glyn, A. and Sutcliffe, R. (1972), British Capitalism, Workers and the Profits Squeeze, Penguin, Harmondsworth.
 Griffin, T. (1976), »The Stock of Fixed Capital in the UK: How to make best use of the statistics«, Economic Trends, October.
 Grose, L. Rottenberg, I. and Wasson, R. (1966), »New Estimates of Fixed Business Capital in the US, 1925–65«, Survey of Current Business, December.
 Harcourt, G. C. and Laing, R. F. (1971), ed., Capital and Growth, Penguin, Harmondsworth.
 Hill, T. P. (1977), Profits and Rates of Return, OECD, Paris.
 Hodgson, G. (1974), »The Theory of the Falling Rate of Profit«, New Left Review, 84.
 Kaldor, N. (1966), Causes of Slow Rate of Economic Growth in the UK: an Inaugural Lecture, Cambridge, UP, London.
 King, M. A. (1975), »The UK Profits Crisis: Myth or Reality«, Economic Journal, March.
 Nordhaus, W. L. (1974), »The Falling Share of Profits«, Brookings Papers on Economic Activity, I.
 Pratten C. F. (1976), Labour Productivity Differentials within International Corporations, Cambridge University, Department of Applied Economics, Occasional Paper 50.
 Rowthorne, R. (1976), »Late Capitalism«, New Left Review, 98.
 Sargent, J. R. (1979), »Productivity and Profits in UK Manufacturing«, Midlands Bank Review, Autumn.
 Walker, J. L. (1974), »Estimating Companies Rates of Return on Capital Employed«, Economic Trends, November.
 Weiskopf, T. (1979), »Marxian Crisis Theory and the Rate of Profit in the Postwar US Economy«, Cambridge Journal of Economics, December.
 Članek je preveden iz revije Capital and Class, glasila konference socialističnih ekonomistov; št. 2, letnik 1980
 Prevedla: Igor Omerza in Marina Urbas

Neformalni sektor in *alternativna* ekonomija 2. del

Johannes Berger Lore Weber-Voigt

III. H kvantitativnemu pomenu alternativne ekonomije kot dela neformalnega sektorja

Alternativna podjetja se glede na organizacijski namen, davčne principe, organizacijske strukture in področja vlaganja nasploh jasno ločijo od podjetij formalnega

sektorja in razglašajo za svoje »idealnotipične« značilnosti naslednje:
 Orientirana so k »uporabni« in ne menjalni vrednosti, Njihov organizacijski cilj ni maksimiranje dobička, temveč izdelovanje »koristnih« produktov ob stranskem pogoju zagotavljanja individualne reprodukcije. Na mesto privatne lastnine nad produkcijskimi sredstvi stopijo kolektivne lastniške in družabniške pravice, kar ima za posledico variiranje interne organizacijske strukture podjetja. Verigo ukazovanja in poslušnosti tako nadomestijo diskurzivno-participativne oblike odločanja. Organizacijske strukture se spreminjajo v smeri dediferenciranja, tj. tendenčnega ukinjanja ločenosti med produkcijo in reprodukcijo, med umskim in ročnim delom (obogatitev delovnih vlog, reintegracija razdrobljenih dejavnosti), ukinjanje stroge ločenosti med ukazovalnimi in izvršilnimi dejavnostmi; opravljanje dela temelji na individualni zmožnosti in delavec ni – kakor pri modernem tovarniškem delu – degradiran v »privesek« stroja (Marx).
 Tipična investicijska področja projektov so obrt, polje-

delstvo in popravila, nikakor naključna koncentracija, pač pa skoraj nujen rezultat pičlega kapitala, zavračanja vlaganja velikih tehnologij ter z decentralistično idejo povezane zahteve po preglednih organizacijskih enotah. Zajetje storitvenega volumna tudi tistega dela neformalnih aktivnosti, za katere njihov izdelovalec prejema denar, ovirajo tehtni problemi. Cene ustreznih produktov praviloma niso »tržne cene«; storitve neformalnih podjetij pogosto faktično davčno niso zajete ali pa so, kot kaže primer dela na črno, prirejene prav temu, da se davčnemu zajetju odtegnejo.
 Problemi omenjene vrste imajo za posledico, da imamo kljub močnejši naraščajočemu raziskovanju na tem področju doslej v rokah komaj kaj gotovih **empiričnih rezultatov** »veljavnem« obsegu neformalnih aktivnosti;¹ v nadaljevanju naj to eksemplarično dokumentiramo s področjem »sive ekonomije«.
 Redki podatki, ki so tu na razpolago (denimo iz raziskav ameriških ekonomistov Gutmanna (1977) in Feigeja (1979), so kljub vse večji problematizaciji ocenjevalnega postopka, na katerem temeljijo, kot dokaz upošte-

vani v skoraj vseh raziskavah s tega področja.⁴ Empirične informacije o obsegu sive ekonomije niso le pičle, vrh tega znatno variirajo.

Tako je Gutmann delež »podtalnega gospodarstva« v ZDA prvič ocenil na 10% bruto družbenega produkta, medtem ko je Feige, ki je hotel te izračune kot nerealistične precej popraviti, prišel celo do deleža 26,6% za leto 1978. J. I. Gershuny (1978) je ocenil ta delež približno enako, na 25% za ZDA in Italijo. Če izrazimo v konkretnih številkah, pomeni to recimo za leto 1977 vsoto 195 milijard dolarjev.⁵ Za Italijo znašajo ocene okrog 30–40% bruto družbenega produkta; za Zvezno republiko po Schmoldersu ni na razpolago »resnih« empiričnih raziskav o obsegu »sive ekonomije«, izvedenci pa domnevajo, da se tam letno obrne med 30 in 60 milijard DM, kar ustreza deležu 2–4% bruto družbenega produkta.⁶

Kot nesporno lahko velja, da bo področje »sive ekonomije« (»black economy«, »économie noire«, »economia sommersa«) prinašalo znaten del narodnogospodarskega letnega rezultata, in marsikaj govori za tezo, da raste »siva ekonomija« v časih recesije hitreje kot »legalno« gospodarstvo.⁷

Za posebno raziskovalno področje alternativne ekonomije je na razpolago komaj kaj podatkov; izjema so podatki o številu samoorganiziranih projektov ter njihovih članov, o čemer poroča J. Huber. Huber ocenjuje število projektov v Zvezni republiki in Zahodnem Berlinu na okrog 11.500, v njih dejavnih članov pa na okrog 80.000.⁸

Kljub nujnosti, da se dobi podrobne podatke za to raziskovalno področje, bi bilo treba zožiti perspektivo, ki meri pomen alternativne ekonomije primarno v kategorijah števila članov ali prispevka k bruto družbenemu produktu.

Pri uporabi literature s področja alternativne ekonomije takoj opazimo, da so doslej kljub vse večjemu zanimanju za neformalni sektor obstajali komaj nastavki sistematičnega zajemanja tu etabrirane organiziranosti. Če obstojijo raziskave, tedaj gre v tej smeri za teoretske oziroma sekundarno-analitične nastavke, za zbiranje primerov (npr. Hollstein/Penth 1980) ali za empirične raziskave, katerih zasnova je tako široka, da lahko o specifičnem raziskovalnem področju alternativne ekonomije povedo le malo (npr. Badelt 1980). Več pozornosti je raziskovanje posvetilo nastavkom samopomoči na področju socialnih služb, zlasti zdravstva;⁹ Grunow (1982) denimo ocenjuje delež bolezni, ki so bile premagane z »laičnimi aktivnostmi«, na dve tretjini do treh četrtin vseh bolezni. Dobro je raziskano področje »starega« srednjega sloja; preveriti bo treba, koliko je mogoče študije, kot sta denimo Urvatova (1974) ali Goldsteinova/Mayerjeva (1961), glede na zastavitev vprašanj in metodološko zasnovano prenesti na področje alternativnih podjetij.

Kot bi se smelo izpeljati iz predhodnega poglavja, sicer po eni strani obstoji hitro naraščajoče, bolj sveže raziskovanje najrazličnejših aspektov in »oddelkov« neformalnega sektorja (gospodinjstvo, delo na črno itd.), primanjkuje pa solidnih, znanstveno, zanesljivih analiz alternativne ekonomije.

Gotovo se v delovno-tržno-političnih študijah o brezposelnosti mladine, v mladinskopolitičnih študijah o stališču mladine do sveta dela in gospodarske ureditve ter v analizah o spremembah vrednot, ki trdijo, da pridobitno delo izgublja pomen, na mnogovrstne načine govori tako o objektivnem pomenu »alternativnega« snovanja eksistence za reševanje individualnih in družbenih problemov kot o subjektivnem položaju, ki ga je mogoče prisoditi takšnim eksperimentom. S tem pa direktna naklonjenost fenomenu alternativnih podjetij še ne postane odvečna. Kakor bo že moralo proučevanje takšnih podjetij upoštevati rezultate delovnotržno-političnih, mladinskopolitičnih raziskav in raziskav o spreminjanju vrednot, pa vendarle raziskavam, ki temeljijo na poizvedbah, manjkajo nove enote, ki bi jih bilo mogoče razumeti kot alternativo »običajnim« gospodarskim podjetjem.

IV. Strukture in značilnosti samoorganiziranih podjetij

A. Organizacija/okolje – specifičnosti

1. Rekrutacijski potencial

Širjenje alternativne ekonomije, ki se izraža v rastočem številu samoorganiziranih podjetij, je mogoče imeti – tako pravi naša splošna hipoteza – za reakcijo na družbene strukturne spremembe in probleme. Zadržujoča se brezposelnost, državni integracijski deficiti in nastajanje postakviziterskih vrednostnih drž, povezani z iskanjem novih, samodoločenih oblik dejavnosti, vodijo obenem k nastajanju vse obsežnejšega socialnega potenciala, iz katerega ta podjetja rekrutirajo svoje člane. Ustrezno novim orientacijam in problemom je moč ta potencial primarno razčleniti v naslednji dve skupini oseb:

1.) neprostovoljno izločeni, denimo brezposelni, »drop-

outs«, tisti, ki jih zadeva prepoved zaposlovanja, torej potencial, ki bo skupaj z ekonomskimi kriznimi tendencami, zaostrojujimi se od sredine 70. let, in z brezposelnostjo, ki jih spremlja, zlasti z brezposelnostjo mladih, v prihodnosti verjetno še znatno narastel;

2.) prostovoljni »izstopniki«, tj. osebe, ki so zaradi svojih frustracij ob svojem po tujem določenem, monotonem delu izstopile iz konvencionalnih oblik pridobitnega dela in iščejo oblike dejavnosti, ki bi jih bolj zadovoljile.⁸ Sem sodijo tudi diplomantje, ki zavestno odklanjajo izvajanje poklicev, ki sledijo »meščanskim«, običajnim potrošniškim in karierističnim vzorcem.

S specifičnostmi potenciala variirajo tudi mehanizmi rekrutacije. Ker se po eni strani pretežni del članskega potenciala ne daje na razpolago »uradnemu« trgu delovne sile, po drugi strani pa povpraševalci zaradi njegovega specifičnega kvalifikacijskega profila kot tudi določenih značilnosti na trgu delovne sile niti ne povprašujejo, se rekrutacija ne dogaja preko institucionaliziranih in etabriranih mehanizmov trga delovne sile, temveč primarno preko neformalnih stikov, denimo z osebami, ki že delajo v samoorganiziranih podjetjih in preko alternativnih medijev ipd.

S tem je povezano, da se skorajda ne rekrutira po poklicnih in funkcionalno-specifičnih kvalifikacijah – ki jim je zaradi procesov despecializiranja, deprofesionalizacije, dediferenciacije ukazovanja in izvrševanja tako ali tako priznana sekundarna mestna vrednost –, temveč primarno po socialnih kriterijih kot tudi po enako usmerjenih interesih in motivih.

2. **Motivi članov** samoorganiziranih podjetij, denimo pridobitni motiv v primeru brezposelnosti in možnost za ustvarjanje samodoločenih, zadovoljujočih oblik dela in življenja, so komaj primerni za precizno določitev pravzaprav novih, »alternativnih« strukturnih vzorcev samoorganiziranih podjetij, tudi če se malodane ujemajo

s tradicionalnimi oblikami samostojnosti. Pravkar omenjeni objektivni problemi ravno tako kot naraščajoča potreba po samodoločenih, bolj zadovoljujočih oblikah dela ne zadostujejo za določitev motivov, ki se iztekajo v poskus ustanovitve alternativnega podjetja. »Novo samostojnost« (Vonderach) vendar združuje s staro interes po zagotavljanju eksistence ter želja uiti restriktivnim oblikam dela in upravnim pravicam predstojnika.

Kljub temu se motivi ustanoviteljev alternativnih podjetij, takšna je naša domneva, razlikujejo od stare »sredneslojnosti« v socialnem, političnem in stvarnem pogledu.

– **Socialno:** osrednji motiv ustanavljanja samoorganiziranih podjetij je **rekonstrukcija** v teku industrijskega razvoja daljnosežno **uničenih socialnih odnosov** z graditvijo »alternativnih«, na solidarnosti in skupinskem čustvu temelječih **delovnih in življenjskih oblik**. Strukture običajnega delovnega procesa, ki sledijo abstraktnim rentabilnostnim računom, določene po tujem in nezadovoljujoče, je treba nadomestiti z elementi kakor so **smiselnost, samodoločenost, kreativnost** itd.⁹

– **Politično:** svojo bistveno politično funkcijo vidijo člani samoorganiziranih podjetij v iniciranju učnih procesov,¹⁰ s tem da kot »izžarevanja zmožni zgledi«¹¹ dokazujejo, da je v zdajšnjih družbenih pogojih vsekakor moč samoupravno voditi podjetje.

– **Stvarno:** odločilne osnove za izdelavo dobrin in opravljanje storitev ne tvorijo pričakovani dobički ozioroma prodajljivost blag na trgih, temveč poleg **dohodkovnih interesov** (prim. David Miller /1981/) **uporabnostni kriteriji**, ki so usmerjeni k **socialni koristnosti** in konkretnim **družbenim potrebam**.

3. **»Trgi«:** za ustanovitev in vodenje podjetja so poleg personalnih potrebni predvsem **finančni viri**. Tradicionalna podjetja se ustvarjajo na osnovi osebnih prihrankov, dalje tako, da že obstoječa podjetja ustanavljajo nova in/ali s kreditnim financiranjem. Za samoorganizirana podjetja je v tem pogledu značilno, da se ustanavljajo z nezadostnim kapitalom, ker njihovi ustanovitelji nimajo zadostnih prihrankov ali rezerv in jim je pot do kreditnega financiranja zaradi neizpolnjenih bonitetnih in zavarovalnih kriterijev itd. otežena ali onemogočena. Ustanovitelji podjetij so zato v prvi vrsti navezani na podporo enako mislečih, sorodnikov, prijateljev, v omejenem obsegu pa jih podpirajo tudi druga samoorganizirana podjetja ali ustrezni fondji, denimo mreža samopomoči.

Kapitalska deficitarnost znova reducira možnosti oskrbe podjetja s stvarnimi sredstvi, denimo surovinami, pomožnimi surovinami, orodjem itd., kar se v tej smeri manifestira v manjšem vlaganju v dražje tehnologije, pa tudi v navezanosti na specifične segmente trga, kjer je prag dostopnosti trga posebno nizek, tj., producirajo se dobrine in storitve, katerih izdelava je možna brez večje porabe kapitala. K temu pridejo še področja, na katerih so zaradi premestitev potreb in povpraševanja nastale nove potrebe, ki jih pridobitnogospodarska podjetja ne morejo pokriti v zadostni meri ali pa sploh ne. Sem sodijo med drugim:

- posebni produkti v manjšem številu kosov;
- produkti posebne kvalitete (denimo biodinamični proizvodi);
- novi, produkti, denimo alternativne tehnologije;
- produkti za samo »sceno«, denimo levi časopisi, črni

TRANJE ZADEVE P21²

- tržne vrzeli tradicionalnih trgov, denimo pospravljanje ropotije, prevozi, popravila, pivnice, knjigarne itd.

Poleg tega poskušajo člani samoorganiziranih podjetij spremeniti tradicionalne in institucionalizirane vloge »producentov« in »konsumentov«; doseči hočejo novo **kooperacijo** s svojimi odjemalci, in sicer s karseda daljnosežnim participiranjem odjemalcev pri izdelovanju dobrin in opravljanju storitev, denimo z zagotavljanjem prostorov in orodja za popravila ali z vključevanjem v ocenjevanje dejavnosti.¹³

B. Interne strukture in značilnosti

Interne strukture samoorganiziranih podjetij v primerjavi z običajnimi podjetji znatno variirajo v pogledu kriterijev opravljanja storitev, oblik kooperacije, razdeljenosti lastninskih pravic kot tudi tehnike podjetij.

Kriteriji opravljanja storitev

Konstitutivni pogoj stabilnosti vladajočega pridobitnogospodarskega tipa podjetij je maksimalna kapitalska rentabilnost, katere višina je bistveno odvisna od razmerja med dobičkom in kapitalsko investicijo.¹⁴ Maksimiranje dobička postane osrednji ekonomski kriterij odločanja, ki se mu glede na možnosti podredijo vsi drugi aspekti trgovanja podjetja.¹⁵ Da bi v tržnem gospodarstvu v zadovoljivi meri zadostili temu imperativu, pridobitnogospodarska podjetja v veliki meri uresničujejo ekonomsko računico (Max Weber). Zaradi tega se denimo etabrirajo ustrezni funkcionalno specifični oddelki, v katerih se idealno-tipično ocenijo skoraj vse transakcije organizacije in na katerih stroške se kvantificira in preverja stroškovna in dohodkovna učinkovitost ter izvajajo ustrezni ukrepi. Tej ekonomski prednosti maksimiranja dobička se morajo podrediti drugi kriteriji opravljanja storitev v podjetju, in rezultat tega je, da so v glavnem na razpolago samo tiste storitve, ki se jim pripisujejo pozitivni učinki na uspeh podjetja, oziroma tiste, denimo različne usluge v podjetju, ki so nujne za nemoten potek produkcijskega procesa. Nasprotno vodi recimo nadomestitev rentabilnostnega principa z **dohodkovnim principom** v samoorganiziranih

podjetjih k novim strukturnim kriterijem opravljanja storitev v podjetju ter delitve presežka: pomen investiranega kapitala ni več v optimalnem uvrstjenju, temveč primarno v zagotavljanju dohodka članov. Temu ustrezno se izločevalni mehanizmi z ozirom na presežek podjetja, ki ga je treba razdeliti, spremenijo tako, da je za ponovno investiranje na razpolago samo še tisti delež, ki preostane kot presežek nad vsoto, ki je potrebna za zagotavljanje dohodkov.¹⁶ V zvezi z odvrčanjem od principa dobička se spreminjajo **kriteriji racionalnosti** opravljanja storitev v **podjetju**; na prvem mestu ni kriterij prodajnosti ustreznih dobrin in uslug, temveč domnevana **socialna koristnost**. Ustrezno temu se opravljanje storitev v podjetju dogaja po kriterijih uporabne vrednosti in šele v okviru meja, ki jih ta začrta, po kriterijih menjalne vrednosti.

Oblike kooperacije

Sprememba namena podjetij, etabliranje nove racionalnosti in spremenjeni kriteriji presojanja o strukturah in procesih v podjetjih imajo za posledico daljnosežno spremembo osrednjih struktur organiziranja; da bi odstranila negativne posledice delitve dela, specializiranosti itd., denimo monotonost, odtujenost, nesmiselnost dejavnosti, poskušajo samoorganizirana podjetja namesto visokostopenjske razčlenjenosti delovnih vlog v tradicionalnih podjetjih zgraditi na ravni vlog **nerazčlenjene strukture**. Zato uvajajo delovne vloge, ki obsegajo ves fazni spekter z ukazom, izvedbo in kontrolo, s čimer naj se spet spostavi celovitost dejavnosti.¹⁷ Poleg tega se poskuša preprečiti nastajanje delitve dela, specializiranosti in profesionalizacije z uvajanjem **rotacijskega principa** v opravljanju dela; temu ustrezno opravlja menjaje vsak član vse pripadajoče dejavnosti.¹⁸ Z

odpravljanjem delitve dela po spolu, izravnavanjem razlike med kvalificiranimi in nekvalificiranimi dejavnostmi ter s tem povezanega meznega razlikovanja naj bi se uveljavil princip **enake mezde za enako delo**.¹⁹

Enakomerna kvalificiranost vseh članov kot tudi ponovna spostavitev celovitosti dejavnosti naj bi omogočila enakopravno participiranje vseh članov pri odločitvah v podjetju in jih usposobila za sebi odgovorno, samokontrolirano dejavnost. Po ukinitvi avtoritarne, centralizirane, tuje koordinacije se bodo različne funkcije v podjetju oziroma delovne vloge usklajevale po načelih odgovornosti samemu sebi in samokontrole nehierarhiziranih dejavnosti v obliki **samouklajevanja**, pri katerem člani vsakokratnega delovnega področja s kolektivno izdelavo dnevnih in tedenskih načrtov sami odločajo o delitvi pripadajočih dejavnosti.²⁰

Nerazčlenjene strukture na različnih ravneh podjetja bodo zdaj na osnovi **procesov decentralizacije** videti smiselne in uresničljive.²¹ Ta težnja samoorganiziranih podjetij k ustvarjanju majhnih enot je tako rezultat zavračanja anonimnih, za izolirane posameznike nepreglednih velikih institucij in z njimi utemeljenih odvisnosti, kot tudi prepričanja, da je le v majhnih, preglednih produkcijskih enotah moč ohraniti takšne strukture kot so samouprava, dehierarhiziranost, samodoločnost itd., saj za to potrebni intenzivni komunikacijski odnosi skoraj predpostavljajo preglednost. Stopnja učinkovitosti teh struktur se torej ujema z ustrezno omejitvijo velikosti organizacij. Ta prepričanja so presadila podjetja v prakso tako, da se podjetje, če prekorači velikost, ki se jo ima za zadostno, razčleni v različne oddelke.²²

Samoorganizirana podjetja ne spreminjajo le usklajeva-

nja dejavnosti, temveč tudi strukture in kriterije, po katerih se razdeljujejo specifične delovne vloge; na področju **razdeljevalnih mehanizmov** so se razvile specifične strukture, ki merijo na prakticiranje bolj humanih oblik občevarjanja, v katerih naj bi se kar se le da veliko delalo **skupaj** – ne drug proti drugemu. Ustrezno temu se razdeljevanje vlog ne dogaja preko finančnih spodbud, temveč primarno preko socialnih gratifikacij in z daljnosežnim upoštevanjem individualnih interesov in dispozicij. Zaradi te prevlade socialnih komponent denar kot sredstvo kompenzacije za deficite, ki so rezultat »normalnega« produkcijskega procesa, izgublja pomen in služi predvsem neposrednemu zagotavljanju obstoja na tistih področjih, ki se odtegujejo težnji k demonetarizaciji odnosov (denimo preskrba z elektriko, vodo, telefonom, produkti, ki niso izdelani oziroma priskrbljeni z lastno produkcijo ali preko »malih mrež« itd.).

Poleg tega je za interne odnose v organizaciji značilna majhna mera pravne urejenosti in formaliziranosti – kar se izraža v tem, da se pravila in dogovori večinoma določajo nepogodbeno oziroma neformalno.

Delitev lastninskih pravic

Da bi odstranili v privatni lastnini zasnovane implikacije, kot je denimo izključenost iz odločanja o vsakokratni organizaciji dela, vrsti produktov, kot tudi iz razpolaganja s pridobljenim presežkom itd., so v samoorganiziranih podjetjih privatne lastninske pravice razveljavljene in nadomeščene s **kolektivnim lastninskim upravljanjem**. Ta sprememba lastninskih pravic se med drugim kaže v enakih pravicah vseh članov pri delitvi kot kvazi formalni osnovi za **enakopravno ude-**

ležbo pri vseh odločitvah v podjetjih kot tudi pri kolektivnem razpolaganju z doseženim presežkom.²³

TEHNIKA PODJETIJ

Ustrezno domnevi, da so odtujenost, monotonost, izoliranost itd. predvsem posledice tovarniške tehnologije, tj. odvisnosti delovnega ritma strojev, in da lahko samo popolno preoblikovanje tehnik, organizacije dela in odrejanja delovnih mest ukine tudi temeljno strukturo hierarhičnih gospodarskih odnosov in ukazovalnih struktur, samoorganizirana podjetja pogosto merijo na **detechnizacijo** svojega produkcijskega oziroma delovnega procesa.

Ta težnja se kaže v favoriziranju rokodelskih dejavnosti, za katere se zdi, da odpirajo širši prostor samouresničevanju, samoodločanju, kreativnosti itd; tvorijo lahko osnovo za intenzivne komunikacijske strukture, ki veljajo za predpostavke kolektivnih procesov odločanja.²⁴

Detechnizirani postopki pa so deloma tudi nujna posledica majhnega kapitala podjetij, ki onemogoča pridobitev dražje tehnologije. Procesi detechnizacije povrh podpira tudi to, da se samoorganizirana podjetja nahajajo predvsem v takšnih tržnih segmentih, katerih dejavnosti tako ali tako vključujejo veliko oseb oziroma so delovno intenzivne; to velja recimo za večino uslužnih dejavnosti.

C. K dilemi samoorganiziranih podjetij

Med skupinami neformalnega sektorja kažejo poleg »novih samostojnih« alternativna podjetja še največjo sorodnost formalnemu področju gospodarstva, katerega opredeljujoče značilnosti se deloma tudi ujema s samoorganiziranimi podjetji. Tako se na obeh področjih delo opravlja v organizirani obliki, meri na dohodek v denarju, in ni izključeno, da tudi alternativna podjetja odvajajo davke in socialne dajatve. Ta **relativna** sorodnost s formalnim sektorjem ekonomije pogojuje eno

plat dileme, ki jo je moč opredeliti z obema poloma: »**alternativnost versus konkurenčna sposobnost** na trgih«. Tako se po eni strani »alternativnim« podjetjem z zahtevo po posredovanosti in navezanosti na trg in njegove imperativne daje »formalni okvir«, v katerem se morajo gibati – navezanost članov na »dohodek v denarju« denimo implicira neizogibno odvisnost od tržnih zakonov, tj. od zakonov ponudbe in povpraševanja, prisile konkurence itd. – medtem ko hočejo po drugi strani s transformacijo oziroma spremembo specifičnih strukturnih elementov doseči kar se le da daljnosežno odvezanost od prisil in procesov, ki jih nalaga ta okvir. Alternativna podjetja so pred zanje značilno potrebo, da najdejo ravnovesje med antagonističnimi kriteriji in principi, pri čemer lahko poudarjanje enega teh kriterijev ali principov vodi k zanemarjanju nasprotnega. V enem vprašanju je to dilemo moč formulirati takole: ali je mogoče strukture, kot so samodoločene, socialni in / ali politični kriteriji opravljanja storitev, procesi odločanja s konsenzom, združiti med drugim s potrebo po zagotavljanju reprodukcije članov in s tem implicirano nujnostjo prodaje izdelanih dobrin in uslug na trgih, ne da bi to omejilo te nove strukturne vzorce – kakšne so meje zanemarjanja enega – tržnospredovanega – ali drugega – primarno socialno predovanega – principa? V literaturi je po Oppenheimerjevem »Zakonu transformacije« (Oppenheimer, 1924) najti opozorila, da uravnoteženje teh kriterijev ne uspeva brez problemov, temveč proizvaja za podjetja negativne posledice in funkcionalne probleme. Na vprašanje, kako in v kolikšni meri se samoorganizirana podjetja soočajo s temi problemi, kakšne strategije reševanja problemov razvijajo iz tega in v kakšnem obsegu so te ovenčane z uspehom ali neuspehom, teoretično in empirično kljub večinoma skeptičnim glasovom v literaturi²⁵ še ni dokončno odgovorjeno.

Več bo pojasnil projekt s težiščem na raziskavi, ki je v pripravi.

Opombe:

¹ Primerjaj Frey, B. S. (1981), str. 78 in nasl.

² Glej npr. Frey, B. S. (1981), Business Week, 13. 3. 1978, Ross (1978), Gretschmann/Ulrich (1980).

³ Prim. Schmolders (1980), str. 375.

⁴ Prim. Der Spiegel, št. 46/1981, str. 66.

⁵ Prim. Schmolders (1980), str. 374.

⁶ Prim. Huber (1980), str. 29. Po podatkih berlinskega senatorja za zdravstvo, socialo in družino pri berlinskih skupinah alternativnih življenjskih in pridobitnih oblik ne gre za nepomembno manjšino. Previdne ocene znašajo 1200–1500 alternativnih projektov z 10.000 do 15.000 aktivnih članov (glej FR, 4. 2. 1982).

⁷ Prim. skupno knjigo Badura/Ferber (1981).

⁸ Glej npr. Poletno šolo '79, str. 3; skupina avtorjev »Körte-strasse« (1978), str. 17.

⁹ Prim. med drugim Vonderach (1980), str. 154 Kaiser/Scherer (1981), str. 7.

¹⁰ Prim. med drugim WWA, št. 0, str. 8, Frey (1979), str. 59, Huber (1979), str. 29.

¹¹ Prim. K alternativni ekonomiji III, str. 96.

¹² Prim. npr. Vonderach (1980), str. 126.

¹³ Gl. izčrpno Wöhe (1978), str. 36 in nasl., 544 in nasl.

¹⁴ O vprašanju, ali je maksimiranje dobička dejansko najvišji cilj vodenja podjetij, se je veliko diskutiralo. Prim. samo Heinen (1966).

¹⁵ O posledicah nadomestitve rentabilnosti z dohodkovnim principom se je veliko diskutiralo v literaturi o jugoslovanskem modelu samoupravljanja, prim. med drugim Fourdbotn/Pejović (1974), Vanek (1971), Nutzinger (1975).

¹⁶ Prim. npr. Huber (1979), str. 117, ASH (1980), str. 100, Vonderach (1980), str. 161.

¹⁷ Prim. K alternativni ekonomiji III, str. 80, Westberliner Stättbuch I, str. 305.

¹⁸ Prim. Huber (1979), str. 118, ASH (1980), str. 26.

¹⁹ Prim. med drugim Vonderach (1980), str. 161, K alternativni ekonomiji III (1978), WWA št. 0, str. 7.

²⁰ Prim. npr. POVO (brez letnice), str. 14, Huber (1979 b), str. 117.

²¹ Kot primer za to lahko velja ASH Frankfurt.

²² Prim. npr. Potting (1979), str. 45, Westberliner Stättbuch I (1978), str. 305.

²³ Glej npr. K alternativni ekonomiji II, str. 154, Vonderach (1980), str. 162.

²⁴ Za **industrijske** produkcijske zadruge npr. Oppenheimer (1924); za samoupravna podjetja prim. Miller (1981); za funkcionalne probleme alternativne ekonomije prim. Voigt (1980).

UDK: 327 (497.1)

H KRITIKI REPREZENTANTOV

t. i. jugoslovanske zunanje politike
3. del

Milan Balazic

Déjà – vu 2

Kot smo že pokazali, vodi prehod od konkurenčnega k monopolnemu kapitalizmu v svetovnem merilu k podružbljanju kapitalistične privatne lastnine na polju samega kapitalističnega produkcijskega načina in k podružbljanju produktivnega dela na temelju meznega dela. Marx je nakazal možne zgodovinske končne točke kapitalističnega razmerja v formah delniških družb kot družbenih zametkih monopolne privatne lastnine. Novo kvalitetno nasprotje podružbljenega kapitala, podružbljene in privatne lastnine, družbenega in privatnega dela, je inherentno vsebovano že v prvotni akumulaciji kapitala in v prvih ekonomskih krizah, obenem pa to protislovje kaže objektivne možnosti prehoda k »svobodni asociaciji neposrednih producentov«, prehoda na zdaj-vegetirajoči točki preloma: ali prehod k socialističnim produkcijskim formam, ali pa samoraslo omogoča prevrat v smeri fašističnega »podružbljenja«, v totalitarno-avtoritarno državo: »Kapital, ki sam po sebi temelji na družbenem produkcijskem načinu in katerega pogoj je družbena koncentracija produkcijskih sredstev in delovne sile, dobi neposredno obliko družbenega kapitala (kapital neposredno združenih individuov) v nasprotju s privatnim kapitalom, in njegova podjetja nastopajo kot družbena podjetja v nasprotju s privatnimi podjetji. To je odprava kapitala kot privatne lastnine znotraj mej kapitalističnega produkcijskega načina samega¹. Razlaščevalni proces prvotne akumulacije kapitala, ki naravno-zakonito producira koncentracijo

in centralizacijo kapitala z nastopom monopolnega kapitala odkrito razgali – na sebi – družbeni značaj kapitalističnega produkcijskega načina, medtem ko se po drugi strani koncentrirajo in intenzificirajo medsebojna povezanost podjetniške forme delniških družb, monopola (oligopolov) ter državnega intervencionizma: »To je odpravljanje kapitalističnega produkcijskega načina znotraj kapitalističnega produkcijskega načina samega in zato samega sebe odpravljajoče protislovje, ki se prima facie prikazuje kot gola prehodna točka k novi produkcijski formi. Kot takšno protislovje se potem prikaže tudi v pojavu. V določenih sferah ustvarja monopol in izziva državo, da se vmeša. Reproducira novo finančno aristokracijo, novo vrsto parazitov v podobi izdelovalcev projektov, ustanoviteljev in zgolj nominalnih direktorjev; celo sistem sleparije in prevare pri ustanavljanju, izdaji delnic in trgovanju z njimi. To je privatna produkcija brez kontrole privatne lastnine². Ta podružbljeni kapital spreminja razredno nasprotje, saj že podjetniška forma delniških družb spreminja »dejansko poslušnega kapitalista v golega dirigenta, upravitelja tujega kapitala, lastnike kapitala pa v gole lastnike, gole denarne kapitaliste³, medtem ko v nadaljnjem poteku zadobi zunajekonomska-moč državne represije in državne intervencije neposredno ekonomsko potenco ter postane permanentna nujnost. V istem trenutku to gospodstvo politiziranega avtoritarno-tehnokratskega instrumentalnega uma izgubi sposobnost legitimacije preko sfere cirkulacije kot »svobodne« konkurence med seboj sovražnih si individuov (»homo homini lupus«) in kot justificirano menjavo drug do drugega brezbriznih in enakoveljnih posestnikov blaga. Ten-

denca k stalni in vse optimalnejši avtomatizaciji sistematično spreminja uporabo družbenih produkcijskih sil dela, družbene delitve dela in znanosti, tako da neposredni delovni proces kot tehnološka struktura menjave snovi med naravo in človekom postaja v samem sebi podružbljen preko poznavstvenja produkcijskega procesa kot ene izmed najbolj izrazitih lastnosti realne subsumpcije dela pod kapital. Podružbljeno produktivno delo se vedno bolj totalizira v skupnega delavca, znanost in tehnika pa v svojo razvojno stopnjo prebijata sistem prisilnega kapitalističnega opredmetenja: »Ker z razvojem **realne subsumpcije dela pod kapital** ali **specifično kapitalističnega produkcijskega načina** dejanski funkcionar celotnega delovnega procesa ne postaja posamezni delavec, marveč bolj in bolj družbeno kombinirana delovna zmožnost in ker so različne zmožnosti, ki konkurirajo in tvorijo celotno produktivno mašino, zelo različno udeležene pri neposrednem procesu blag – ali bolje, pri oblikovanju produkcije, kolikor dela eden bolj z roko, drugi bolj z glavo, eden kot manager, engineer, tehnolog itd., drugi kot overlooker, tretji kot neposredni ročni delavec ali celo zgolj pomožni delavec, se tako bolj in bolj funkcije delovnih zmožnosti vklaplajo pod neposredni pojem dela, njihovi nosilci pa pod pojem produktivnih delavcev, delavcev, ki jih kapital neposredno izkorišča in ki so sploh podrejeni njegovemu procesu ovrednotenja in produkcije⁴. Eden temeljnih protislovnih eksplozivnih elementov pri naravno-zgodovinskem koncu represivne krize zgodovine kapitala, ki ga Marx tematizira v Grundrisse, je po njem nadaljnja »rast scientific power... mera, v kateri je postavljena že kot capital fixe, obseg, širina, v kateri

tako giblje v padajoči črti.² Temu scenariju, bolje matrici, ni težko spremeniti vloge, vse ostalo pa je na moč podobno.

Nepripravljenost delavskega razreda, da prevzame oblast (ne more »vsaka kuharica voditi države« – paraf. Lenin) je rezultiralo v oblastveni strukturi, ki jo Marx že v Pariških rokopisih označi za »despotski komunizem«. Kontradiktorno osamosvojen sistem gospodstva birokracije, prepletanje partije in državnega aparata, odtujitev partije od delavskega razreda skozi desetletja, vse to je luciden temelj »menjševške« politike Sovjetske zveze, locirane na dveh tirih: 1. podpiranje revolucionarnih gibanj po svetu in 2. podpora kakršnegakoli režima katerekoli ureditve (z manjšimi »kozmetičnimi« modifikacijami) v svetovni konfrontaciji oz. pozicijski vojni z ZDA, ki je ponovno vzklikla koncem šestdesetih let, ko sta obe veselili ugotovili, da medcelinske rakete ne zagotavljajo »zmage« v eventualnem jedrskem spopadu (Kitajska je kljub svoji ogromni politični teži v mednarodnih odnosih in kljub odpiranju v zadnjem desetletju še vedno meritorno »obrnjena navznoter« in preokupirana z lastnimi problemi). Na tem mestu mora zopet nujno nastopiti naša maksima: minuciozno smo dokazali, kako je delavski razred Juga kvantitativno najmočnejša sila, ki lahko zruši dominacijo monopolnega kapitalizma oz. Severa nasploh. Na razvitem severu imamo tako **intelektualno opozicijo brez masovne zaslombe**, na nerazvitem Jugu pa obratno **masovno opozicijo brez intelektualne zaslombe** (v zagovor poslošenosti sheme navedimo znano zgodbo o drevesu in gozdu): »Eksistenca trpečega človeštva, ki misli, in mislečega človeštva, ki je zatirano, pa mora za pasivni in nemisleči živalski svet filistrstva nujno postati neužitna in neprebavljiva... Mi moramo po svoji plati potegniti stari svet povsem na svetlo in pozitivno izoblikovati novega. Čim dlje dajejo dogodki mislečemu človeštvu čas, da se zave, in trpečemu, da se zbere, tem popolnejši bo prišel na svet produkt, ki ga nosi sedanost v svojem krilu«¹³.

Morbidnost povezave progresivnih sil centra in periferije monopolnega kapitalizma se kaže v puščanju »praznega protora« za eskalacijo regresivne politike vladajoče politične oligarhije, katere neposredne cilje bi lahko označili takole: 1. brezpogojno podrejanje narodov in njihovih korumpiranih vladajočih slojev z reprodukcijo popolne ekonomske odvisnosti z legalnimi predznaki, 2. obdržati obstoječe strukture eksploatacije in 3. radikalna opozicija proti vsakemu gibanju, ki mu je cilj sprememba sistema. Medtem ko je kolonializem reprezentiral neplačano prisvajanje, eksploatacija na osnovi tehnološke in s tem vojaške premoči, pa je za neokolonializem kot produkt monopolnega kapitalizma značilna ekonomska in politična odvisnost: kapaciteta produkcije je prevelika v primerjavi z možnostmi konsumpcije zaradi relativno nizkih odhodkov prebivalstva, zato ta pojav poleg eksploatacije surovin multiplicira izvoz blaga, kapitala, tehnologije, znanosti, umetnosti kot finaliziranih produktov iz Severa na Jug, ta pa ostaja bre lastne raziskovane baze. Mutatis mutandis se neokolonializem nujno prilagaja metropoli in kadar je prisiljena v reforme, gre največkrat za neki modus vivendi kapitalizma in fevdalizma ali socializma: tako je na primer pri agrarni reformi za veleposestnike že vselej pripravljeno izplačilo v obliki prehoda k industrijski eksploataciji. Infrastruktura gospodarstva večine dežel Juga je usmerjena bolj na **substitucijo** produktov iz uvoza (memento!), kot pa na **lastno produkcijo** na osnovi lastne materialne baze in resursov – bolj ali manj obstaja le lahka industrija, ki je zopet odvisna od težke industrije iz metropole.

Dežele nerazvitega svetovnega Juga s tako ali podobno strukturo »nacionalne« ekonomije se v perspektivi nahajajo pred nevalgično točko revolucije klasičnega tipa – **pred-revolucionarno** obdobje jih že obvladuje v vsej svoji družbeno-ekonomski in politično-razredni silovitosti: državljanske vojne za nacionalno osvoboditev, razredni boji ekonomske emancipacije, gverila, progresivne sile v armadah, nastajajoči delavski razred, študenti in inteligenca, kmetje in ostali marginalni sloji. Paradoksalno je, da je večkrat kapital gradil šole, univerze, da bi z njimi učvrstil oz. ideološko indoktriniral in penetriral svoje pozicije, ta inteligenca pa osvaja (tudi marksistično znanje in se priključuje evropskim levim silam (raznim neformalnim skupinam in gibanjem, komunističnim silam ali socialistični internacionali). Pri

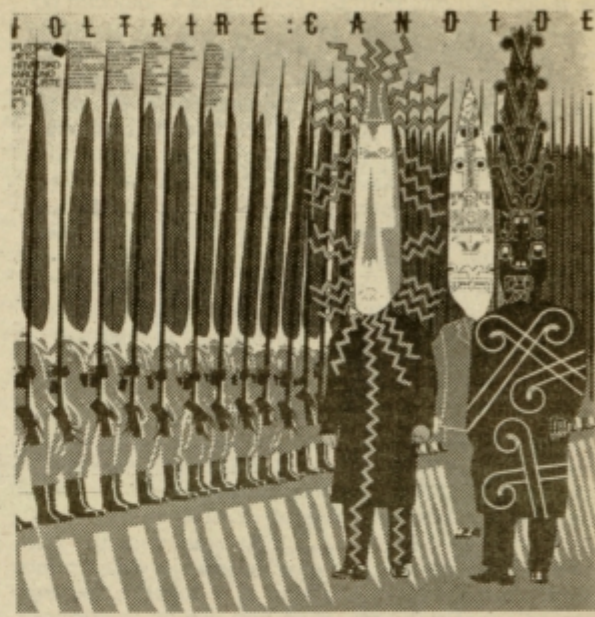
tem gre za neki odločilni neksus: tudi v metropolah monopolnega kapitalizma na Severu je neobhodno limitirati moč univerzaliziranega kapitalizma s postavljanjem alternativ, čeprav je jasno, da je delavski razred objektivno/relativno velik del svoje naloge prenesel na delavski razred Juga. Ker objektivni položaj Juga v svetovnem produkcijskem procesu temelji na sili in je njen ključni ogelni kamen, se ta v procesu revolucionarnih reform spodmakne – ne gre za to, da bi moral Sever v tem procesu čakati Jug, da ga ta dohiti v razvojni stopnji, gre za to, da se Jug razvija **hitreje** od Severa, **tempo hitrejšega razvoja pa določa tempo razvoja Severa**.

Vprašanje destrukcije moči monopolnega kapitalizma

Moč monopolnega kapitalizma je v ekonomskem in s tem vojaškem obvladovanju celih kontinentov, v neokolonialističnem imperiju – monopolni kapitalizem totalizira podrejanje svoji nadmočni produktivnosti in sili, medtem ko mu »realsocializem« notorično odgovarja z nasprotno agresivnostjo in ekspanzijo ob ogromnih vojnih stroških in produkciji nussprodukta – represivne birokracije. Dva optimalna izvora monopolno-kapitalistične dinamike sta **produkcija blaga in eksploatacija v produkciji**. Obrnjeno: trg je bil vedno imanentni z eksploatacijo/gospodstvom in je konstantno reproduciral razredno strukturo družbe – toda monopolni kapitalizem dodaja klasičnim nove obligatorne oblike gospodstva: pajčolan ontogeneze tehnologije, ki skriva brutalno prisotnost in delovanje razrednega interesa v blagu samem. Tehnologija – na sebi – ni orožje represije, neposredno orožje je »prisotnost« Gospodarja v tehnologiji, tehniki, v strojih, računalnikih, kajti Gospodar ji odreja relacije, število, življenjski razpon, moč in mesto v življenju in potrebah ljudi. Tehnologijo dela represivno/obstruktivno **način uporabe**. Profitna logika kapitalistične produkcije postaja s kupovanjem lastne človeške eksistence realizirana – gre za realizacijo kapitala: razredni interes Gospodarja ustvarja/kreira najprej afinitete Sužnja, da le-ta zahteva ravno te produkte in Gospodar pač samo »poslušati in izpolnjuje želje« (ki jih je prej kreiral Gospodar sam) in končno tudi zahteva, da Suženj tudi ostane, dokler bo lahko zapolnjeval svoje frustracije in agresivnost s kupovanjem sproščanja, sreče, zabave. Gospodarju (beru: kapitalu) uspe produktivno kanalizirati želje Sužnja, je enako: vrednote Gospodarja postanejo vrednote Sužnja, izbor med nujnostmi pa se kaže kot svoboda. Prisvajanje presežne vrednosti ostaja podstavek kapitalizma, čeprav se sam preoblikuje in ustvari eksploatacijo **udobnejšo**.

Posledica integracije delavskega razreda v sistem kapitalistične produkcije je zameglitev razlike med posrednimi in neposrednimi cilji, t. j. **preseganje ekonomskega boja s političnim**, poleg tega pa je ta »opcija« navidezno uknila teorijo osiromašenja (ne gre več za enodimenzionalnost: beda je na nerazvitem Jugu še vedno absolutna, medtem ko je na razvitem Severu postala **relativna**) z visoko razvitimi materialnimi pogoji: konsumpcijska meja se je nivelizirala, kar je del delavskega razreda Severa približalo srednjim slojem, malomeščanstvu, mali buržoaziji, od katere se je po logiki ekonomske strukture navzel konformizma in reformizma. »Po sebi« je delavski razred Severa še potencialno revolucionaren razred, »za sebe« ni več, t. j. **še ni**. V konkretnih razmerah ostaja delavski razred Juga, čeprav morajo predpogoji za emancipacijo in razvoj Juga nastati prav v **kapitalističnih deželah** z notranjo slabitvijo na kapitalu sloneče družbene konstelacije sil oz. njihove kohezije oz. fokcije le-te: »Lanac eksploatacije mora se slomiti na njegovoj najjačoj karici«¹⁴. Obenem pa je »realsocializem« s svojimi revolucionarnimi ne-več-revolucionarnimi družbenimi formami v nekem paradoksalnem smislu paradigmatično »pomagal« monopolnemu kapitalizmu k stabilizaciji: »svetovni komunizem« je v postavreli zavesti postal Sovražnik, ki bi se ga moral kapitalizem spomniti, če ne bi obstajal – ker pa obstaja, monopolni kapitalizem mobilizira »ekonomijo obrambe« preko militarizacije produkcijskega procesa¹⁵ na **nacionalnih** temeljih ter dvigne »skupinski« interes nad razrednega.

Pri tem lahko odgovorimo še na neko vprašanje, ki si ga v svojem ne-postavljanju postavlja Štajner in zveni podobno naslednjemu: »... kako može on (pojedinec) zadovoljiti svoje potrebe, a da ne povrijedi samog sebe, da ne reproducira – putem svojih težnji i zadovoljenja – svojo ovisnost o eksploatorskom aparatu, koji, zadovoljavajući njegove potrebe, perpetuirá njegovo sužanjstvo?«¹⁶ Marcuse na tem mestu spregleda osnovno postavko, ko zahteva revolucioniranje prakse po individuumu, meščanski monadi, in ne po družbenem človeku, človeku družbe, človeški družbi, ki se udejanja **tudi** v procesu revolucionarnih reform mednarodnih odnosov Sever-Jug in boju za novo svetovno ekonomsko ureditev, v revolucionarni in sedaj dezintegrirani povezavi »mislečega človeštva, ki trpi« s »trpečim človeštvom, ki misli« in s tem vzpostavlja razredno Razliko v procesu ekonomske eliminacije, v procesu ekonomske emancipacije in vselej politične dialektike Gospodar-Suženj na višjo stopnjo razvoja v smislu racionalnejše

uporabe razpoložljivih sredstev, oženja možnosti destruktivnih spopadov na minimum in širjenja alternative carstva svobode: »Kraljestvo svobode se dejansko začne šele tam, kjer se preneha delo, ki je določeno s stisko in vnanjimi smotrnostmi. Po naravi stvari leži torej onstran sfere materialne produkcije« (Marx). Ali, če hočete potrditev »psihoanalize«: »... znamenje dosežene svobode, je da se ne sramuješ več samega sebe...«¹⁷

Moč združenih individuov prerašča vsestransko odvisnost in **samorasle** oblike medsebojnega individualnega družbenega učinkovanja s kontrolo in obvladovanjem »tujih moči«, ki se individuumu v kapitalizmu postavljajo nasproti. Komunistična (r)evolucija kot procesuirano gibanje je zavestno načrtovanje in obvladovanje družbe in ekonomije po človeku, svobodno združenem v »asociaciji producentov« (Marx), ki radikalno negira dozdajšnje zgodovino privatne lastnine (mimogrede povedano: jugoslovanski izziv s socialističnim samoupravljanjem in možnosti njegovega (ne)uspeha igrajo v tem pogledu nedvomno eno od ključnih vlog – od temeljnih lastninskih razmerij, ekonomske efektivnosti le-teh, razrednega boja v drugačnih razmerah, do omogočanja vertikalne socialne mobilnosti, zamenljivosti delegatskih funkcij itd.): »Komunizem se razlikuje od vseh dosedanjih gibanj po tem, da preobrne temelj vseh dosedanjih produkcijskih in občevalnih razmer in da vse samorasle (natirwüschig) predpostavke prvič z zavestjo obravnava kot stvaritev dotedanjih ljudi, jim sleče njihovo samoraslost in jih podredi moči združenih individuov«¹⁸. Sredstvo za dosego tega cilja pa je razredni boj v vsaki nacionalni-državni enoti, s tem krušenje svetovnega kapitalističnega gospodstva z revolucionarnimi reformami svetovne ekonomske ureditve, z **razbitjem** reprodukcijskih mehanizmov obstoječe mednarodne ekonomske ureditve in delitve dela, in preko nacionalne diktature proletariata preiti v diktaturo na svetovnem nivoju (diktaturi sta lahko samo dve: kapitalistična ali revolucionarno-delavska – paraf. Lenin) – v alternativni razvoj, ki se izraža v konkretnem postavljanju in zoperstavljanju kapitalistični alternativni razvoja. Subjekt, ta preklemski subjekt, ki Štajnerju konstitutivno nujno za njegovo ideološko pozicijo vedno spolzi iz rok, pa je delavski razred, marginalizirani sloji Juga in Severa, organizirani v neuvrščnem gibanju, v socialističnih in vseh naprednih gibanjih, v dejanskem internacionalizmu progresivnih sil planeta.

Vedno – že še – ne razrešeni vozli alternative

Zoper vsa reformistična popačenja teorije ekonomskega zloma kapitalizma pri Štajnerju, smo v nasprotju z njim analitično izpostavili prav objektivno neizbežnost in neizogibno nujnost kapitalističnega zloma, ki se zoperstavlja fatalističnemu avtomatizmu in dali poudarek na dejstvo, da tega zloma, čeprav v danih predpostavkah nujnega in objektivno-izračunljivega, ni mogoče zgolj avtomatično in pasivno pričakovati »samega od sebe«. Na nastop tega zloma je nasprotno – v določenih mejah – moč vplivati z zavestnim delovanjem obeh razredov: buržoazije in proletariata. Pri tem pa seveda takoj naletimo na vprašanje prenosa teorije v zavest proletariata, ki je v svojem historičnem konstitucijskem procesu razrednosti vedno že partijsko zasidrana v dialektiki razredne zavesti in organizacije, medtem ko so zgodovinski dogodki najboljši producenti pedagogije – gre torej za posredovanje teorije in prakse, pri čemer imata refleksija in akcija zopet povratno funkcijo formiranja organizacije. Spoznavno-kritična refleksija je konstitutivni moment razredne zavesti inteligence, kjer se na eni strani postavljajo vprašanja revolucijsko-historičnega afirmativnega elementa rekonstrukcije revolucionarne teorije kot nauka, ki zapopade družbo s stališča radikalne spremenljivosti, po drugi strani pa ravno ta inteligenca opremlja svojo zavest z zavestnimi formami popolne brezgodovinskosti in obenem doživ-

lja vedno bolj intenzivirano podrejanje vladajočim pogojem izkoriščevalskega meznega dela. In isti inteligent se ne more zapopasti kot producent, če spoznavno-kritično ne spregleda delitev dela v svoji izkustveni organizacijski formi, torej brez imanentne kritike analitičnega samorazumetja znanosti ter njene »balkanizacije« v pozitivistični fragmentaciji brez kakršnihkoli alternativ znotrajzgodovinskih pogojev realizacije revolucionarne osvoboditve. Le-te pa ni brez praktičnega izkustva političnega boja in poznanstvenja tega praktičnega izkustva na nivo prevedljivosti teorije v zavest proletariata. Samo v teh obrisih je zlom kapitalizma naravno-nujna zadeva, kar pa moramo brati seveda v navezavi na odločilen Adornov poseg proti hipostazirano abstrahirane druge narave institucionaliziranih družbenih razmer, ki nima druge vloge – poleg »umazano-židovskih« – kot da reproducira kapitalistično postvarelost v mediju teorije: »Naravna zakonitost družbe je ideologija, kolikor je hipostazirana kot nespremenljiva naravna danost. Naravna zakonitost pa je realna kot gibalni zakon brezvestne družbe, ki mu, v neki fenomenologiji anti-duha, sledi Kapital od analize blagovne forme do teorije zloma. Menjanje vsakokratno konstitutivnih ekonomskih form se je dogajalo tako kot menjanje živalskih vrst, ki so nastajale in izumirale v milijonih let.«¹⁹

T. i. jugoslovansko zunanjo politiko oz. njenega najeminentnejšega reprezentanta Štajnerja smo hoteli ujeti pri politiki »drobnih korakov«, včasih tajne diplomacije, včasih hude nenačelnosti v nekem obdobju krize revolucije, ki ni nič drugega kot revolucionarna kriza in ko je še posebej potrebno voditi strožje, načelnejše, obenem pa striktno razmejiti polje reformističnih, včasih utopičnih, včasih predpotopnih sredstev in ciljev, od neke revolucionarne alternative in delovanja spoznanih pozicij, saj »poznano še ni spoznano« (Hegel). V imanciji zunanje jugoslovanske politike neuvrčenosti in notranje politike razreševanja ekonomskih gordijskih vozlov z odvozlavanjem je bilo torej potrebno demistificirati del ideologov, raznih »teorij« in teorijic, ki jih

je zadnje čase polna naša oficialna in »prostozidarska« beletristika in katerih cvetice rastejo iz zemlje interesov ali apologetike, zavestne ali »nezavedne« fiksacije kapitalizma v oddaljeno, »objektivnejšo« prihodnost, medtem ko gremo do nastopa tega fenomenalnega objektivnega trenutka lahko mirno spat, pa čeprav si pri tem polomimo kosti. Toliko o Štajnerju in njegovi evoluciji odnosov v bodočem svetu, o »bizarnem« »duhu nove ekonomske ureditve«, o novi ekonomski ureditvi, ki je bizarni duh Štajnerjeve »Krize 2«, ki je »up in nada« našega »DALJNOVIDNEJŠEGA FILOZOFA« in »razsodnejšega teoretika«²². Nekrolog: nedomišljenost teoretskih postavk in izhajajočih konsekvenc, pomanjkanje samorefleksije, drugače pa mesianska kontemplacija in monumentalna mizerija v najboljši veri.

Opombe:

1. Marx, Kapital III, str. 494, Ljubljana 1973.
2. Marx, Kapital III, str. 496, Ljubljana 1973.
3. Marx, Kapital III, str. 452, prim. v MEW, zv. 25.
4. Marx, Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, str. 65 sl., Frankfurt 1969.
5. Marx, prim. Grundrisse, str. 636.
6. Štajner, Kriza 2, str. 508, Ljubljana 1982.
7. Štajner, ibid., str. 499–506.
8. Štajner, ibid., str. 509.
9. Štajner, ibid., str. 509.
10. Štajner, ibid., str. 510–511.
11. Marcuse, Kraj utopije, str. 14, Zagreb 1972.
12. Marx, Osemnajsti brumaire Ludvika Bonaparta, str. 481–482, v MEID III, Ljubljana 1979.
13. Marx, Drugo pismo Rugeju, Köln, maja 1843, str. 143, v MEID I, Ljubljana 1979.
14. Marcuse, Esej o osvoboditvi, ibid., str. 195.
15. Več o tem: Šešerko, Spirala ali zanka mednarodnega zadolževanja, v Časopisu za kritiko znanosti, 57/1983, str. 6–8, Ljubljana.
16. Marcuse, Esej o osvoboditvi, ibid., str. 136.
17. Nietzsche, Die Fröhliche wissenschaft, str. 275, knjiga III.

18. Marx, Nemska ideologija, str. 84, v MEID II, Ljubljana 1979.

19. Adorno, Negative Dialektik, str. 347, Frankfurt 1967.

20. Štajner, ibid., str. 229, 231, 229, 228 in 501.

UDK: 327 (497.1) logika kapitalističnega razvoja, kriza, moderna država, teorije razvoja

Milan Balažič: H kritiki reprezentantov t.i. jugoslovanske zunanje politike (II)

Predmet avtorjeve kritike je Štajnerjevo delo Kriza (II) in Štajnerjeva apolitična, scientistična, politično neangažirana znanstvena samozadostnost, ki problematiko krize omeji na sholastično vprašanje. Politologija, ki se noče »usmradi« v svoji lastni »znanstveni« psevdomarksistični samozadostnosti, mora odpreti polje razrednosti, ki je edina možna pot razvoja te znanosti kot znanosti, kot razredne znanosti. Štajnerjeva črno-bela slika sveta pomeni farso temeljnih dialektičnih zakonitosti. Avtor konča svoj zapis s kritiko Štajnerjeve vizije, ki ni nič drugega kot vizija kapitala.

UDK: 327 (497.1)

logics of capitalistic development, crisis, modern state, theory of development

Milan Balažič: To the Criticism of the Representatives of the so-called Yugoslav Foreign-Policy.

The author criticises Štajner's book The Crisis (II.) as well as Štajner's apolitic, scientistic, politically non-engaged scientific self-sufficiency which confines the problems of the crisis to a scholastic question. Politology, with no intention to become »stinking« in its own »scientific« pseudo-marxistic self-sufficiency should open the field of class-consciousness which is the only possible way to develop this science as a class-science. Štajner's black and white image of the world is a farce of fundamental dialectic rules. The author concludes his notes with criticism of Štajner's vision which is nothing but a vision of the capital.

SOCIOLOGIJA

in

empirično raziskovanje

Theodor W. Adorno

1.

Postopki, povzeti pod imenom sociologija kot akademska disciplina, so med seboj povezani samo v zelo abstraktnem smislu: s tem, da vsi na neki način obravnavajo družbeno (Gesellschaftliches). Ni pa enoten niti njihov predmet niti njihova metoda. Nekateri veljajo za družbeno totalnost in njene zakone gibanja, drugi, v poudarjenem nasprotju do teh, za posamezne socialne fenomene, ki so z ozirom na neki pojem družbe izobčeni kot spekulativni. Temu ustrezno variirajo metode. Tam naj iz strukturnih temeljnih pogojev, denimo menjalnega razmerja, sledi vpogled v družbeno povezanost; tu se takšno prizadevanje, četudi nikakor noče dejanskega opravičevati iz brezobzirnega duha, odpravi kot filozofski zaostanek v razvoju znanosti in se mora umakniti golemu ugotavljanju tega, za kar da gre. Obe konceptiji imata za podlago historično divergentne modele. Teorija družbe je izšla iz filozofije, medtem ko obenem skuša prefunkcionirati njeno postavljanje vprašanj, v tem ko določa družbo kot tisti substrat, ki je tradicionalni filozofiji pomenil večna bistva ali duha. Kakor filozofija ni zaupala prevari pojavov in je iskala razlago, tako je bilo nezaupanje teorije do fasade družbe tembolj temeljito, čimbolj gladko se je ta kazala. Teorija hoče poimenovati, kar skrivoma drži gonilo skupaj. Hrepenenje misli, ki ji je bila nekoč nesmiselnost tega, kar zgolj je, neznosna, se je v pritisku k odčaranju sekulariziralo. Rada bi dvignila kamen, pod katerim se snuje nered; samo v spoznanju tega ji je ohranjen smisel. Takšnemu pritisku se upira sociološko raziskovanje dejstev. Odčaranje, kot mu je pritrjeval še Max Weber, mu je samo specialen primer čaranja; razmišljanje o neopazno vladajočem, ki bi ga bilo treba spremeniti, gola izguba časa na poti k spreminjanju očitnega. Zlasti kar se danes vobče misli za imenom empirično socialno raziskovanje, ima, kar bolj ali manj priznava, že od Comtovega pozitivizma za vzor naravoslovne

vede. Obe tendenci odklanjata skupni imenovalc. Teoretičnih misli o družbi v celoti se ne da rešiti brez preloma z empiričnimi ugotovitvami: uiti jim hočejo kot duhovi parapsihološki poskusni odredbi (Versuchsanordnung). Prav vsak pogled na družbo kot celo nujno transcendirajo njena razpršena dejstva. Prvi pogoj konstrukcije celote (Totale) je neki pojem o stvari, ob kateri se organizirajo disparatni podatki. Iz žive izkušnje, ki se ni že sama uredila po družbeno instaliranih kontrolnih mehanizmih; iz spomina nekoč mišljenega; iz za vplive nedovzete konsekvence lastnega premisla mora tisti pojem vedno že izraziti na materialu in ga v stiku z njim vedno znova preoblikovati. Če pa teorija kljub temu noče zapasti tistemu dogmatizmu, nad odkritjem katerega se pogosto kani veseliti do prepovedi mišljenja napredna skepsa, tedaj se ne sme pri tem umiriti. Pojme, ki jih kakor prinese s seboj od zunaj, mora presaditi v one, ki jih ima stvar sama od sebe (von sich selber), v to, kar bi stvar sama (von sich aus) hotela biti, in to konfrontirati s tem, kar stvar je. Otrplost tukaj in danes fiksiranega predmeta mora razrešiti v napetostno polje možnega in resničnega: vsako od obeh je, da bi zgolj moglo obstajati, napoteno na drugega. Z drugimi besedami, teorija je brezpogojno kritična. Zaradi tega pa ji iz nje izpeljane hipoteze, napovedovanja o praviloma pričakovanem niso popolnoma adekvatna. To, kar je zgolj moč pričakovati, je samo del družbenega podjetja, inkomensurabilno temu, na kar meri kritika. Poceni zadoščenje nad tem, da se dejansko zgodi tako, kot je bila predvidela, ne sme zaslepiti družbene teorije, da, brž ko nastopi kot hipoteza, spremeni svojo notranjo sestavo. Posamezna ugotovitev, s katero se verificira, pripada po svoji strani že spet sklopu zaslepljenosti, ki bi ga rada prebila. Za pridobljeno konkretizacijo in obveznost mora plačati z izgubo na prodorni moči; kar zadeva princip, se izravna na pojavu, na katerem se princip preveri. Če hočemo obratno od posameznih ugotovitev, po splošni znanstveni navadi, napredovati k totaliteti družbe, dobimo v

najboljšem primeru višje klasifikatorske pojme, vendar nikoli takšnih, ki izražajo življenje družbe same. Kategorija »družba z delitvijo dela« je višja, splošnejša kot »kapitalistična družba«, toda ne bolj bistvena, temveč bolj nebistvena, pove manj o življenju ljudi in tem, kar jih ogroža, a ne da bi zato logično nižja kategorija, denimo »urbanizem«, o tem povedala več. Niti navzgor niti navzdol sociološki nivoji abstrakcije ne ustrezajo preprosto družbeni spoznavni vrednosti. Zaradi tega se lahko od njenega sistematičnega poenotenja z nekim modelom, denimo Parsonsovimi »funkcionalnim«, tako malo nadejamo. Še manj pa od socioloških pračasov naprej vedno znova danih in preloženih obljub o sintezi teorije in empirije, ki napačno izenačujejo teorijo s formalno enotnostjo in nočejo vedeti, da stvarnih vsebin Sachhalte očiščena družbena teorija prestavi vse akcente. Naj spomnimo na to, kako brezpomemben je rekurs na »grupo« nasproti tistemu na industrijsko družbo. Družbena tvorba teorij po vzorcu klasifikatorskih sistemov substituirata najfinejši predstavljeni ostanek za to, kar predpisuje družbi njen zakon: empirija in teorija se ne dasta vnesti v kontinuum. Nasproti postulatlu vpogleda v bistvo moderne družbe so empirični prispevki podobni kapljam v morje; empirični dokazi za centralne strukturne zakone pa ostanejo, po empiričnih pravilih igre, vselej izpodbitni. Ni pomembno takšne divergence gladiti in harmonizirati: k temu se da zapejljati samo harmonistični družbeni nazor. Temveč je treba napetosti plodno razrešiti.

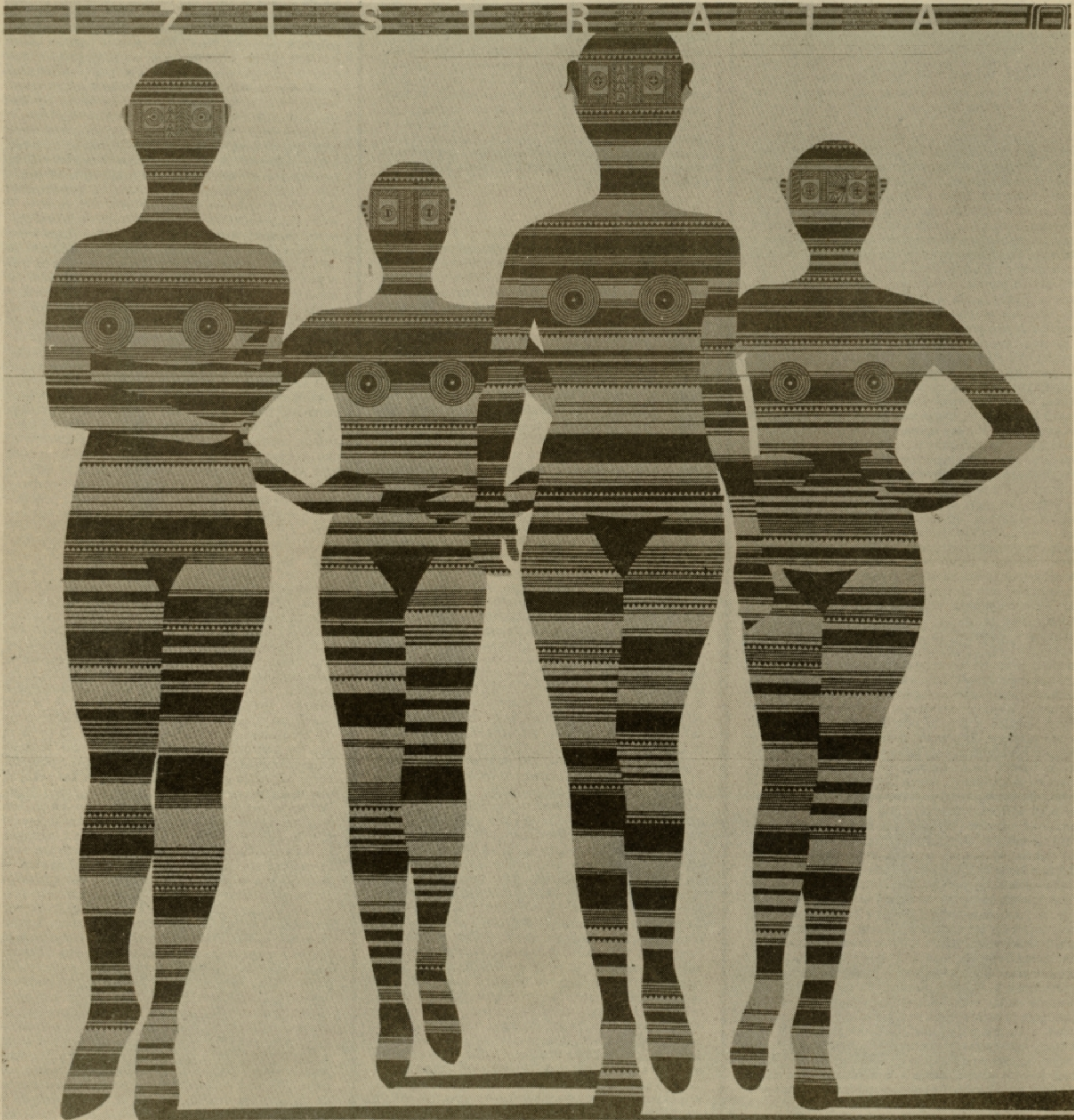
2.

Danes, po razočaranju tako nad sociologijo kot duhovno vedo kakor nad formalno sociologijo, prevladuje nagnjenje, da se prisodi primat empirični sociologiji. Njena neposredno praktična uporabnost, njena afiniteta do vsakega upravljanja igra pri tem gotovo določeno vlogo. Toda reakcija na bodisi samovoljne bodisi

prazne trditve o družbi od zgoraj navzdol je legitimna. Kljub temu empirični postopki ne zaslužijo prav nobene prednosti. Ne samo, da obstajajo poleg njih še drugi: sam obstoj disciplin in načinov mišljenja jih še ne opravičuje. Temveč jim stvar zariše njihovo mejo. Empirične metode, katerih atrakcijska sila izvira v zahtevi po njihovi objektivnosti, dajejo paradoksalno, kot to razodeva njihov izvor v raziskovanju trga, prednost subjektivnemu – namreč subjektivnemu ne glede na statistične podatke cenzusnega tipa kakor so spol, starost, stan, dohodek, izobrazba in podobno – mnenjem, naravnostim, vsekakor načinom obnašanja subjektov. Samo v tem krogu se izkaže doslej na vsak način njihovo specifično: kot inventarje tako imenovanih dejanskih stanj bi jih bilo le težko ločiti od predznanstvenih informacij v administrativne namene. Vobče je ob-

bdijo nad tem, da se ugotavljajo zgolj reakcije znotraj vladajočega 'commercial systema', da se ne analizira strukture in implikacij tega sistema samega. Mnogo bolj so temu objektivno že prikrojena empirična sredstva, bolj ali manj normirana izpraševanja mnogih posameznikov in njih statistična obdelava, ki težijo k temu, da bi se že vnaprej razširjena – in kot taka preformirana – mnenja pripoznala kot pravni vir za sodbo o stvari sami. V teh mnenjih se pač zrcalijo tudi objektivnosti, toda gotovo ne popolnoma in mnogokrat izkrivljeno. Vsekakor pa je v primerjavi s temi objektivnostmi, kakor kaže najbolj bežen pogled na funkcioniranje dejavnih v njihovih poklicih, teža subjektivnega mnenja, naravnosti in načinov obnašanja sekundarna. Kakor se že postopki izražajo pozitivistično, implicitno imajo za podlago nekoliko iz pravil igre demokratičnih volitev izpe-

družbene totalnosti. Stvarnost (Dinghaftigkeit) metode, njeno prirodno prizadevanje, da pribije dejanska stanja, se prenese na njene predmete, ravno na izsledena subjektivna dejanska stanja, kot da bi bile to stvari na sebi in ne mnogo bolj postvarele. Metoda grozi, da bo fetišizirala svojo stvar, kakor tudi, da se bo po svoji strani izrodila v fetiš. Ne prevladujejo zaman – in po logiki vprašljivih znanstvenih postopkov z vso pravico – v diskusijah empiričnega socialnega raziskovanja vprašanja metod nasproti vsebinskim. Na mesto dignitete predmetov, ki jih je treba preiskati, stopi kot kriterij mnogokrat objektivnost z metodo izsledljivih ugotovitev, in v empiričnem znanstvenem podjetju se ravnata izbira predmetov raziskave in nastavek preiskave, če ne po praktično-administrativnih željah, veliko bolj po stopkih, ki so na razpolago in ki jih je vsekakor moč

ektivnost empiričnega socialnega raziskovanja ena od metod, ne nekaj raziskanega. S statistično pripravo se iz izsledkov o bolj ali manj številnih posameznih osebah izpeljejo ugotovitve, ki jih je po zakonih verjetnostnega računa moč posplošiti in so neodvisne od individualnih nihanj. Toda dobljene povprečne vrednosti, tudi če je njihova veljavnost objektivna, ostanejo vendarle največkrat objektivne ugotovitve o subjektih; o tem, kako vidijo subjekti sebe in realnost. Družbeno objektivnost, vsoto vseh razmer, institucij, sil, znotraj katerih ljudje delujejo, imajo empirične metode: vprašalno polo, intervju in kar vse je možno z njunimi kombinacijami in dopolnitvami, ignorira, na vsak način gleda nanje kot na akcidente. Krivde za to ne nosijo samo zainteresirani naročniki, ki zavestno ali nezavedno ovirajo osvetlitev teh razmer in v Ameriki že pri izročitvi raziskovalnih projektov, recimo o medijih masovne komunikacije,

ljano in vse preveč nepremišljeno posplošeno predstavo, da je vsota zavestnih in nezavednih vsebin ljudi, ki tvorijo statistični univerzum, vsekakor ključnega značaja za družbeni proces. Kljub njeni opredmetenosti in ravno zaradi nje metode ne prebijejo opredmetenosti stvari, pritiska zlasti ekonomske objektivnosti. Vsa mnenja imajo zanje virtualno enako veljavo, in tako elementarne difference kot te v tehtnosti mnenj glede na družbeno moč ujamejo zgolj v dodatnih obdelavah, recimo v izbiri ključnih skupin. Primarno postane sekundarno. Takšne premestitve znotraj metode pa nasproti raziskovanemu niso indiferentne. Pri vsej averziji empirične sociologije proti filozofskim antropologijam, ki so prišle v modo istočasno z njo, deli le-ta s temi neko smer pogleda tako, kot da bi bilo to zdaj in tu že odvisno od ljudi, namesto da bi podružbljene ljudi danes že vnaprej določila kot moment – predvsem kot objekt –

naprej razvijati, kot po bistvenosti (preiskovanega). Od tod nedvomno irelevantnost toliko empiričnih študij. V empirični tehniki splošno rabljen postopek operativne ali instrumentalne definicije, ki neko kategorijo, denimo 'konservativnost', definira z določenimi številčnimi vrednostmi odgovorov na vprašanja znotraj same poizvedbe, sankcionira primat metode nad stvarjo, končno samovoljno znanstvene priredbe. Pretendira se k preiskovanju stvari z raziskovalnim instrumentom, ki z lastno formulacijo odloča o tem, kaj stvar je: ravni krog. Gesta znanstvene poštenosti, ki se upira delati z drugimi pojmi kot s čistimi in jasnimi, postane pretveza, da se samozadovoljni raziskovalni pogon potisne pred raziskavo. Z domišljavostjo nepoučenih se pozabijo ugovori velike filozofije proti praksi definiranja¹; kar je leta izgnala kot sholastični preostanek, vlečejo nereflektirane posamezne znanosti naprej v imenu znanstvene

lastnih stroškov. Psihologiji od Georga Simmla in Freuda dalje razodeto spoznanje, da se zanesljivost izkušnje o predmetih, kolikor so ti, denimo družba, po svoji strani bistveno subjektivno posredovani, z mero subjektivnega deleža dviga in ne pada, se socialni znanstveniki še niso pridružili. Brž ko se v korist odgovorni gesti raziskovalca poslovimo od lastne običajne človeške pameti, iščemo svojo odrešitev v karseda nehipotetičnem postopanju. Praznoverja, da se mora raziskovanje začeti kot tabula rasa, na kateri se predelajo podatki, ki se tam znajdejo brez predpostavk, bi se moralo empirično socialno raziskovanje temeljito znebiti in se pri tem kajpada spomniti zdavnaj dobojevanih spoznavnoteoretskih kontroverz, ki jih nadušljiva zavest, sklicujoč se na vsiljive zahteve podjetja, le prerada pozabi. Skeptični znanosti pristoji skepsa do njenih lastnih asketskih idealov. Stavek, da raziskovalec potrebuje deset procentov inspiracije in devetdeset procentov transpiracije, ki se ga tako rado citira, je subalteren in meri na prepoved mišljenja. Zdavnaj že je odpovedovanja polno delo učenjaka bilo predvsem v tem, da se je za slabo plačilo odpovedal mislim, ki jih tako ali tako ni imel. Danes, ko bolje plačani pisarniški šef postaja naslednik učenjaka, se pomanjkanje duha ne slavi samo kot krepost tistega, ki se skromno in prilagodljivo vključuje v team, temveč se ga institucionalizira od zgoraj z urejanjem raziskovalnih poti, ki poznajo spontanost posameznikov komaj drugače kot torne koeficiente. Subalterna pa je antiteza o sijajni inspiraciji in čistem raziskovalnem delu kot takim. Misli ne priletijo, temveč se, tudi če jih naenkrat zagledamo, kristalizirajo v dolgotrajnih skritih procesih. Nenadnost tega, kar tehniki researcha pokroviteljsko imenujejo intuicija, markira prodor žive izkušnje skozi otrdelo skorjo communis opinio; to je dolg dih nasprotovanja tem, nikakor ne po milosti privilegiranim trenutkom, ki dovoljuje nereglementirani misli stik z bistvom, ki ga napeta aparaturna, ki se medtem vključuje, pogosto nepremagljivo sabotira. Obratno je znanstveno prizadevanje vedno obenem tudi delo in napor pojma, nasprotje tistega mehničnega, zagrizeno nezavednega postopanja, s katerim se ga izenačuje. Znanost bi pomenila: zvedeti resnico in neresnico tega, kar hoče biti opazovani fenomen sam; ne spoznanje, ki zaradi udomačenega si razlikovanja resničnega in napačnega ne bi bilo hkrati kritično. Šele sociologija, ki bi razgibala okamenela antiteze svoje organizacije, bi prišla k sami sebi.

6.

Kategorialna diferenca disciplin se potrjuje s tem, da to, za kar pravzaprav gre, povezuje empiričnih poizvedovanj s teoretično centralnimi postavitevami vprašanj, kljub posamičnim nastavkom do danes ni uspelo. Najbolj skromna in obenem, v smislu imanentne kritike, torej po lastnih pravilih 'objektivnosti', za empirično socialno raziskovanje najbolj plavzibilna zahteva bi bila, da se vse njene ne na subjektivno zavedanje in nezavedanje ljudi in človeških grup usmerjene izpovedi konfrontira z objektivnimi dejstvi njihove eksistence. Kar se zdi področju socialnega raziskovanja zgolj akcidentalno, gola »background study«, dovrši pogoj za možnost, da sploh doseže bistveno. Neizogibno povzdigne med onimi dejstvi najpogrejo to, kar je v zvezi s subjektivnim mnenjem, čutenjem in ravnanjem raziskanih, čeprav so ravno te zveze tako zelo napete, da se pravzaprav takšna konfrontacija sploh ne bi smela zadovoljiti s poznavanjem posameznih institucij, temveč

bi se morala znova vrniti k strukturi družbe: kategorialna težava ni odstranjena s primerjavo določenih mnenj z določenimi pogoji. Tudi pod tem bremenečim pridržkom pa dobijo izsledki raziskave mnenj spremenjeno vrednost, brž ko jih je moč izmeriti na realnem stanju tega, na kar merijo mnenja. Pri tem v oči bijoče diference med socialno objektivnostjo in kakor že splošno razširjeno zavestjo o tej objektivnosti markirajo mesto vdora empiričnega socialnega raziskovanja v spoznavanje družbe: v spoznavanje ideologij, njihove geneze in njihove funkcije. Takšno spoznavanje bi bilo nemara pravšnji, čeprav gotovo ne edini cilj empiričnega socialnega raziskovanja. Vzeto izolirano pa nima teže družbenega spoznanja: tržni zakoni, v sistemu katerih ostane brez refleksije, so še fasada. Tudi če bi denimo poizvedovanje prineslo statistično prevladujočo evidenco o tem, da se delavci nimajo več za delavce in tajijo, da kaj takega kot proletariat sploh še obstaja, nikakor ne bi bilo dokazano, da proletariat ne eksistira. Temveč je treba takšne subjektivne ugotovitve primerjati z objektivnimi, denimo s položajem izprašanih v produkcijskem procesu, njihovim razpolaganjem ali nerazpolaganjem s sredstvi produkcije, njihovo družbeno močjo ali nemočjo. Pri tem bi seveda empirične ugotovitve o subjektivnih vsekakor obdržale svoj pomen. Ne bi se bilo treba vprašati samo v smislu nauka o ideologijah, kako takšne vsebine zavesti nastajajo, temveč tudi, ali se ni z njihovo eksistenco spremenilo v socialni objektivnosti nekaj bistvenega. Stanje in samozavedanje ljudi, kakorkoli že producirana in reproducirana, lahko v njej zanemari samo blodna dogma. Ta je tudi (socialna objektivnost, op. prev.), najsibo kot element afirmacije obstoječega najsibo kot potencial nekega Drugega, moment družbene totalitete. Ne samo teorija, temveč prav tako njena odsotnost postane materialna sila, brž ko zajame množice. Empirično socialno raziskovanje ni korektiv samo toliko, kolikor ovira slepe konstrukcije od zgoraj navzdol, temveč tudi v razmerju pojavi in bistva. Če mora teorija družbe kritično relativizirati spoznavno vrednost pojavi, tedaj mora obratno empirično raziskovanje obvarovati pojem zakona bistva pred mitologizacijo. Pojav je vedno tudi pojav bistva, ne le goli videz. Njegove spremembe niso brez pomena za bistvo. Če dejansko že nihče več ne ve, da je delavec, tedaj to zadeva notranjo sestavo pojma delavca, celo če ostaja objektivna definicija le-tega – tista z ozirom na ločenost od produkcijskih sredstev – izpolnjena.

7.

Empirično socialno raziskovanje zato ne zaobide tega, da so vsa dejstva, ki jih raziskuje, subjektivna nič manj kot objektivne razmere, posredovana z družbo. Dano, fakti, na katere po svojih metodah naleti kot na svoje poslednje, samo ni poslednje, temveč neko pogojeno. Zato svojega spoznavnega razloga – dejstva faktov, za katere se trudi njegova metoda – ne sme zamenjati z realnim razlogom, nekim biti-na-sebi faktov, kar z njihovo neposrednostjo, njihovim fundamentalnim značajem. Proti tej zamenjavi se lahko brani, kolikor more z izboljšanjem metod razrešiti neposrednost podatkov. Odtod pomen motivacijskih analiz, čeprav ostajajo v območju subjektivnega reagiranja. Seveda se komaj kdaj lahko oprejo na direktna vprašanja, korelacije nakazujejo funkcionalne zveze, ne pojasnjujejo pa kavalnih odvisnosti. Zato je razvoj indirektnih metod v principu možnost empiričnega socialnega raziskovanja, da najde iz golega ugotavljanja in pripravljanja fasadnih

dejstev. Spoznavni problem njegovega samokritičnega razvoja ostaja, da izsledeni fakti ne zrcalijo zvesto družbenih razmer, ki so podlaga, temveč obenem napravijo tančico, s katero se te, in sicer nujno, zagrinjajo. Potemtakem velja za ugotovitve tega, kar se ne imenuje zaman »raziskava mnenja«, Heglova formulacija o javnem mnenju naravnost iz Filozofije prava: zasluži, da se ga tako spoštuje kot zaničuje⁸. Spoštuje, ker so tudi ideologije, nujna napačna zavest, del družbene dejanskosti, ki jo mora poznati, kdor jo hoče poznati. Zaničuje pa: njihovo prizadevanje po resnici kritizira. Empirično socialno raziskovanje postane samo ideologija, brž ko postavi javno mnenje kot absolutno. K temu zapelje nereflaktiran nominalistični pojem resnice, ki naravnost podtakne kot resnico volonté de tous, ker se neke druge pač ne da izslediti. Ta tendenca je zlasti v ameriškem empiričnem raziskovanju neobičajno markirana. Gole trditve pa ji ne bi bilo treba dogmatično postavljati nasproti neki volonté générale kot neki na sebi bivajoči resnici, denimo v obliki postuliranih 'vrednot'. Takšno ravnanje bi ostalo obremenjeno z enako samovoljnostjo kot instavracija razširjenega mnenja kot objektivno veljavnega: v zgodovini je od Robespierra dalje postavitev volonté générale z dekretom napravila, če je mogoče, še več zla kot brezpojmovno sprejemanje volonté de tous. Iz usodne alternative je vodila edinole imanentna analiza skladnosti ali neskladnosti mnenja v sebi in njegovega razmerja do stvari, ne pa abstraktna antiteza mnenju nečesa objektivno veljavnega. Ni treba s platonsko ošabnostjo zavreči mnenja, temveč izpeljati njegovo neresnico iz resnice: iz nosilnega družbenega razmerja, končno iz njegove lastne neresnice. Po drugi strani pa povprečno mnenje ne predstavlja aproksimativne vrednosti resnice, temveč družbeno povprečni videz. Del njega je, kar se zdi nereflaktiranemu socialnemu raziskovanju njegov ens realissimum, vprašani, subjekti. Njihovo lastno stanje, njihovo subjektivno bivanje je odvisno od objektivnosti, mehanizmov, ki jih ubogajo, in ki doženejo njihov pomen. Tega pa se da določiti le, ko v samih faktih zaznamo tendenco, ki sili preko njih. To je funkcija filozofije v empiričnem socialnem raziskovanju. Če se jo zgreši ali zatre, če se torej reproducirajo zgolj fakti, tedaj je takšna reprodukcija obenem ponarejevanje faktov v ideologijo.

Prevedla: Alenka Novak

Opombe:

¹ Prim. recimo Kant, Kritik der reinen Vernunft, Inselausgabe, str. 553 in nasl.; Hegel, Wissenschaft der Logik, Stuttgart 1949, II. Teil, str. 289 in nasl.; številna mesta tudi pri Nietzscheju.

² Sociologija in empirično socialno raziskovanje, v: Frankfurter Beiträge zur Soziologie, 4. zv.: Ekskurzi, Frankfurt am Main, 1956, str. 12.

³ M. Horkheimer in T. W. Adorno, Dialektik der Aufklärung, Amsterdam 1947, str. 50.

⁴ Prim. Emile Durkheim, Les Règles de la méthode sociologique, Pariz 1950, str. 6 in nasl.

⁵ Prim. Erich Reigrotzki, Soziale Verflechtungen in der Bundesrepublik, Tübingen 1956, str. 4.

⁶ Prim. Ideologie und Handeln, v: Max Horkheimer in Theodor W. Adorno, Sociologica II. Reden und Vorträge, Frankfurter Beiträge zur Soziologie, 10. zv., 2. izd. Frankfurt 1967, Str. 41 in nasl.

⁷ Prim. recimo René König, Beobachtung und Experiment in der Sozialforschung, v: Praktische Sozialforschung, Köln 1956, II, str. 27.

⁸ Prim. Hegel, Grundlinien der Philosophie des Rechts, ed. Lasson, Leipzig 1921, paragraf 318, str. 257. Prevod po: Theodor W. Adorno, Soziologie und empirische Forschung, Der Positivismusstreit in der deutschen Soziologie, Luchterhand, Neuwied und Berlin 1970.

ALTERNATIVE CRIMINOLOGY JOURNAL

Primeri prekrškov,
ki niso urejeni s
kazenskim pravom

Prometne nesreče

Splošno je znano, da je število žrtev (bodisi mrtvih ali s telesnimi poškodbami) avtomobilskih nesreč zelo veliko. Članek Jacobyja, Russella, ki ga v nadaljevanju podajamo, je pomemben prispevek za razumevanje de-

janskih vzrokih družbenih prekrškov in procesov, ki najpomembnejše vzroke prezentirajo kot funkcijo posameznikove nepazljivosti in krivde v ravno taki meri, kot se tudi kriminal povezuje z iracionalnostjo, pohlepom in patologijo posameznika:

»Ne moremo trditi, da so prometne nesreče naključje¹,

če je možno že vnaprej predvideti število mrtvih in poškodovanih za vsak dan in vsak konec tedna. Prometne nesreče so samo del smrtonosne nujnosti, ki polni blagajne: osebni avtomobili namesto javnega prevoza, avtoceste namesto železnic niso le izbira potrošnika, narekuje jih družbena stvarnost, ki je v želji za

riziko dobro znan in obstajajo dokazi o resni družbeni škodi, smo prepričani, da se bo zaradi kratkoročnega dobička (ki se opravičuje z energetske krizo) izkop urana nadaljeval. Kljub obljubam in izjavam politikov ni načina, s katerim bi se preprečila njegova uporaba v proizvodnji nuklearnega orožja. Vsi se pa zavedamo potencialne svetovne katastrofe, ki je le-ta prinaša. Ne želimo podrobneje razpravljati o tej problematiki, trdimo pa, da ni veljavne osnove za drugačno kazensko obravnavo urana in drugih nevarnih substanc (kot je npr. heroin). Ne trdimo, da ima kazenski zakon učinko-

Pavle Zgaga

Brave New Year

Ob koncu maja 1971 je bila ljubljanska Filozofska fakulteta preplepljena s plakati: »zid demokracije« je pritegoval oči bralcev tudi zato, ker je bilo moč v razraščanju napisov slediti dialektiko duha časa. Neko jutro se je pojavil na steni v avli napis: »Le še trinajst let je do 1984«. Med fakultetnimi delavci, ki so to jutro prihajali na posel, ga je nekdo komentiral nekako takole: »Ja... kaj pa naj spet to pomeni?!« Čeprav je bil danes tako znameniti roman (nedavni novoletni ponatis je bil razprodan v slabem mesecu dni!) že pred letom 1971 preveden tudi v slovenščino, je plakat z aluzijo nanj deloval kvečjemu kot nekakšen izventipski grafit, na veliko zadovoljstvo muzajočega se »kritičnega«, zlasti mlajšega občinstva: čas sprememb je čas nerazumevanja in samonerazumevanja! – bilo pa je zgodaj, prezgodaj.

Kritični misli se družbeni fenomeni, ki ne bi smeli privlačiti posebne pozornosti že kar po svojem zunanjem povodu, jo pa zato toliko bolj terjajo kot element dejanskosti, ne zastavljajo prav pogosto. Med takšne zunanje, »metafizične« povode bomo tu všteli tudi obrat koledarske letnice, ko kot na kilometrskem števcu nenadoma nekje od zadaj zleze v optiko nova številka: to formalno, računovodsko, do neke mere povsem samovoljno zaznamovanje časa periodično nadvse razburka človeško camero obscuro. Tako se je v oddaljeni zgodovini izoblikovala »groza tisočega leta«, nekako podobno, toda s predznaki futurologije zrelega meščanstva so naši predniki dočakali dvajseto stoletje. Še preden bo postavljena v izkušnjo tretjega tisočletja, je takšnim procesom izpostavljena tudi sedanja generacija. Analiza tiska in medijev sploh na prelomu iz prejšnjega v naše leto bi v top lestvico citiranih avtorjev gotovo visoko uvrstila Erica A. Blaira. Tako visoko, da bi – če bi bila zadnja sekunda v letu seveda primeren trenutek za kontemplacijo – lahko obstali pred edinstveno varianto temeljnega ideološkega vprašanja: v katero izmed (dveh možnih) **devetnajststiriinosemdesetih** pravzaprav gremo? Kdor je kaj nase dal, je v »zadnjih nekaj dneh« barantal s številom, ki nosi v sebi nekaj več. Pisec s temačno-grozečo-kritično študijo pod pazduho se je na poti k uredniku rokoval z znancem: »Srečnga pa zdravga?«, v knjigarni nisem vedel, ali kupujem koledar ali Orwella, na Čopovi je nekdo ponujal razglednico »Radovan Jenko: George Orwell, pisatelj« po 50 din in če si pobarantal, si jo dobil pol ceneje. Masovni in elitni, kritični in režimski tisk je oglašal svoje zadnje številke v letu s pomenljivim številom 1984, polnim skrivnostne sile, ki odstranja tako nerazumevanje kot samonerazumevanje. V vsej tej prilož-

vite metode, bodisi za nadzor heroina ali urana, temveč le opozarjamo, da je zakon visoko selektivni instrument, katerega meje ne vključujejo najbolj pomembnih virov družbene škode (oz. krivde). Taka metoda ne upošteva veljavnih predstav o dejanskih limitah kazenskega zakona.

V naših prispevkih smo skušali prikazati, da razlika med kazensko obravnavanimi in kazensko neobravnavanimi viri družbene škode (oz. krivde) nima veljavne osnove in je v celoti posledica političnih procesov. Analiza razlik med civilno in kazensko krivdo (oz. odgovor-

nostni produkciji idej se v planetarnih razsežnostih (da, preko naših medijev smo se lahko informirali tudi o tem, kako je svetovni trg reagiral na ta pomembni dogodek) praviloma formulira eno samo vprašanje: ali in koliko se je »Orwellova napoved uresničila« oziroma kje je pravzaprav **devetnajststiriinosemdeseto** – pri nas ali pri njih, danes ali včeraj ali jutri. Tako kot je bila svoj čas kritična diskusija o dejanskosti evanĝelijev mistificirana formulacija potencialnih spopadov dejanske krize, zdaj tudi diskusija o »Orwellovem/Orwellovskem letu« razkriva svojo racionalno vsebino le skozi demontažo ideoloških mehanizmov, ki jo porajajo. Toda kot je brez posebnega truda moč pokazati, da praviloma formulirano vprašanje ni pravo vprašanje, je težko strniti vse procese, zaradi katerih dialektike zgodovine ni moč formulirati kar neposredno, temveč posredno, npr. skozi kritiko njenega ideološkega prisvajanja.

»Groza devetnajststiriinosemdesetega« lahko konstruiramo preko zgodovinskih analogij z apokaliptičnimi prividi preteklosti, hkrati pa konvergira s tistimi s konca dvajsetega stoletja: s številnimi, sektaškimi projekti preživetja in novo mistiko kot njihovo občo teoretsko podlago. V hipertrofiranju letnice, znaka nečesa empiričnega v čutno-nadčutno, v fetiš je prikrit strah pred poslednjo sodbo in obenem poskus odvratanja od nje. Groza pred prihodnostjo je pasivni refleks groze zgodovinske dejanskosti, njene totalne neobvladljivosti. Projekt »bodočega« je sicer začrtan povsem samovoljno, zunaj vsake logično-historične zveze (je »nad-njo), toda da bi učinkoval zares efektno, se mora izražati v nečem »tostranskem«; nastopa kot nekakšno pitagorejsko število.

Da se je Orwell zdaj lahko pojavil tudi v takšnem kontekstu, ni njegova zasluga, je pa njegove imaginacije vredno. Je pač v dialektiki avtorjeve kreativnosti, da tudi njegovi produkti, ko so enkrat objektivirani, zaživijo svoje lastno življenje, dobivajo tudi objektivno družbeno konotacijo, postajajo element zgodovine ter s tem njenega ideološkega prisvajanja. Literarna imaginacija sveta blokiranih revolucionarnih možnosti, oblikovanje takšnega razrednega gospostva, ki »svojo lastno negacijo« teoretično in praktično pretvarja v fantazmo filozofov, je v svojem objektivnem življenju še dopolnjena, tako da zdaj tudi tu tragedija prerasča v farso. Po drugi strani pa zadeva rezultira pri kritičnih avtorjih pogosto v tem, da se s pomenljivim govorjenjem o **Devetnajststiriinosemdesetem** odkupijo za nemoč pred **devetnajststiriinosemdesetim**.

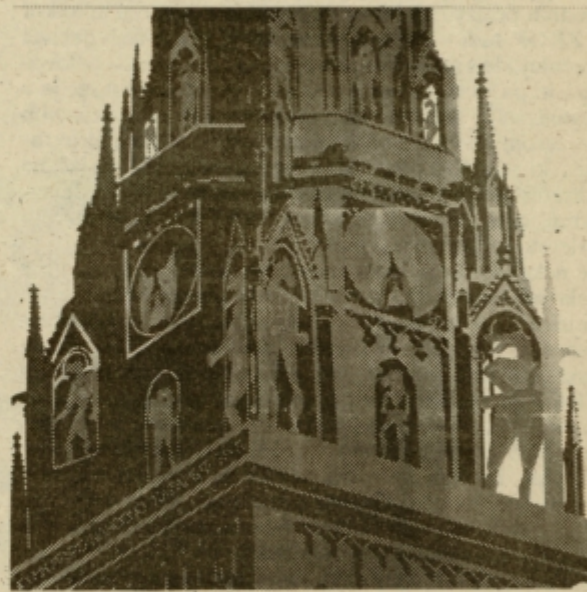
Interpretiranje literarnega **Devetnajststiriinosemdesetega** kot »opomina« prav v ničemer ne daje teoriji pravice, da bi interpretirala sedanost kot sredstvo za svoje lastno žuganje s kazalcem: »Kaj nismo mi rekli!« Takšna samopovzdigujoča se teorija ni sposobna radikalne kritike zato, ker zlasti ni sposobna samokritike, pač pa le sektaškega obtoževanja neposlušnih. Blairova kritika socializma je bila radikalna, socialistična samokritika, analiza razmer globalnih, objektivnih socializacijskih procesov tega stoletja, katerih horizont še vedno ostaja razredno gospostvo: »Davno pred tem so spoznali, da je edini varni temelj za oligarhijo kolektivizem«, je pisal njegov Emmanuel Goldstein. Krize, ki sledijo revolucionarnim naskokom na nebo, same na sebi zahtevajo kritiko; tej pa se v takšni situaciji spet kar ponuja Scila sektaškega zaobrabanja kritike nad odpadnike, ki da so krizo povzročili na eni strani in na drugi Karibda desne intonacije vsakega kritičnega poskusa spoprijema z zgodovino in dejanskostjo. Tej »izgubi glave v prenesenem pomenu« ustreza podvajanje na Orwella in orwellovstvo nekako tako, kot če bi z navezovanjem na francosko revolucijsko preobrazbo koledarja hoteli proglasiti Novo leto za praznik nemoči pred zgodovino.

nostjo); ki jo podajamo v nadaljevanju, bo potrdila to tezo.

Prevod: Elen Uršič-Šegota
Prevod iz *Alternative Criminology Journal* 4/Vol. 3, december 1980

Opombe:

1. Igra besed v angleščini beseda accident istočasno pomeni prometno nesrečo in tudi slučaj, naključje.
2. Velika združenja v avtomobilski industriji v ZDA.
3. Tonik je sredstvo za poživitev.

Staško Južnič

Pismo bralca

Iskušnje nekega uspeha po Bavčarju

Res je sprva kazalo, da bomo mnogi sprejeli pomladanski predlog Republiške skupščine o premiku delovnega časa. Sprva smo nekateri res prešli na nov delavnik, pozneje pa so se polagoma vračali na starega. V Kočevju dandanes delajo po »priporočenem« delovnem času le redki:

1. Delovne organizacije, ki delujejo v tesni povezavi z obično (skupščina občine, sindikat...) s skupno blizu 200 zaposlenimi.
2. Združeno kmetijsko gozdarsko podjetje (ZKGP) s skupno okoli 1500 zaposlenimi.
3. ŠGP Zidar, ki ima brez reškega TOZDa skoraj 400 zaposlenih.
4. Več manjših podjetij (Računalniški center, Kovinar, Komunalna, Elektro...); ki skupaj ne presegajo 350 zaposlenih.

Na območju kočevske občine je bilo avgusta 1983 zaposlenih 8146 ljudi, med njimi po moji presoji okoli 4000 v neposredni proizvodnji. Manj kot 30% nas danes dela po času, ki ga je »predlagala« Republiška skupščina, torej še dosti manj kot je zapisal Bavčar (Časopis za kritiko znanosti, 1983, št. 62/63, str. 5.) Edini dve večji delavni organizaciji s skupno kakih 1900 zaposlenimi, ki sta sprejeli priporočilo skupščine, sta že v prejšnjih letih imeli premaknjen delovni čas za delavce v neposredni proizvodnji, ki bi v temi med 6. in 7. uro sploh ne mogli delati.

Republiško »priporočilo« je torej popolnoma pogorelo, povzročilo je le nekaj hude krvi. Od tod velja potegniti poduk, zato bom skušal na kratko opisati značilnosti obeh večjih delovnih organizacij, ki sta »priporočilo« šprijeli, čeravno sta s tem spremenili le delovni čas v svoji administraciji.

Razen ZKGP in Zidarja so tako vse ključne delovne organizacije ostale pri »starem« času in so se s tem uprle »priporočilo« Republiške skupščine. ZKGP tega ni mogel storiti zato, ker je tam delavska beseda kar najmanj slišna. Tu delā več sto ne kvalificiranih delavcev iz južnih republik. ZKGP pa ima tudi strogo hierarhijo, tako da med 14 tozdi obstajajo take z neposrednimi proizvajalci a brez administracije razen direktorja in nekaj pomožnega osebja, in druge brez neposrednih proizvajalcev in s samo administracijo in strokovnimi službami. Iskušnja uči, da je v tako organizirani delavni organizaciji najlažje uveljaviti republiško »priporočilo«, ki nasprotuje delavskim interesom.

Poleg tega je bil ZKGP do jeseni 1982 pod ukrepom družbenega varstva, kar pa samo po sebi ni dovolj močan vzvod za uveljavljanje republiških interesov. Podoben ukrep družbenega varstva v ITASU ni uspel uveljaviti republiškega »priporočila«, ITAS je namreč

